

Muslim Communities : Changes and Responses

Wattana Sugunnasil

Ph.D.(Sociology), Assistant Professor,
Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Prince of Songkla University

Abstract

Changes and responses of Muslim fishing communities within a broader socio-economic transformation process are the main focus of this article. Of particular relevance are the expansion of the market economy, the commodification of natural resources, the extension of state power over community resources, and local reactions and responses of communities to these macro changes and processes. Although the study focuses on local changes and responses of two Muslim fishing communities around Pattani Bay over the past decades, analysis of their dynamic and adaptability has been situated within a wider social and economic transformation processes. It is further suggested that more attention to change and transformation process, and responses of Muslim communities within a context of rapid expansion of global and national economy is urgently needed in order to meet the challenge of the current hiatus of Muslim community studies.

Key words : Muslim studies, community studies, community changes, fishing communities

ชุมชนมุสลิมกับการเปลี่ยนแปลง

วัฒนา สุกัณศีล

Ph.D.(Sociology), ผู้ช่วยศาสตราจารย์

ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

การเปลี่ยนแปลงและปัญหาของชุมชนมุสลิมภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับกว้างคือ เนื้อหาหลักของบทความนี้ ประเด็นปัญหาสำคัญ ๆ ที่ได้รับการพิจารณาและวิเคราะห์ ได้แก่ การขยายตัวของระบบการผลิตเพื่อขาย กระบวนการแปรรูปทรัพยากรเป็นสินค้า และการขยายตัวของอำนาจการจัดการทรัพยากรของรัฐบนพื้นฐานของกรอบกฎหมายและนโยบายการพัฒนาประเทศ รวมทั้งปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แม้ว่าขอบเขตการศึกษาคำนี้ จะจำกัดอยู่ในชุมชนประมงชาวมุสลิมบริเวณรอบอ่าวปัตตานี แต่บทความได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาสภาพการดำรงอยู่ พลวัต และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงชาวมุสลิมในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในวงกว้าง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน โดยคำนึงถึงบริบทและพัฒนาการเปลี่ยนแปลงที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ ตลอดจนความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค โดยเฉพาะปัญหา ผลกระทบ ปฏิกิริยา และการปรับเปลี่ยนของชุมชนมุสลิมภายใต้เงื่อนไขและแรงกดดันจากภายนอก

คำสำคัญ : มุสลิมศึกษา, ชุมชนศึกษา, การเปลี่ยนแปลงชุมชน, ชุมชนประมงชายฝั่ง

บทนำ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาวิจัยชุมชนมุสลิมซึ่งดำรงชีพอยู่ด้วยการพึ่งพาทรัพยากรชายฝั่งบริเวณรอบอ่าวปัตตานี (วัฒนา สุกัณศีล, 2540) ประเด็นปัญหาหลักของการพิจารณาคือ การทำความเข้าใจพลวัตและการปรับเปลี่ยนชุมชนมุสลิมภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าทางเลือกศึกษาชุมชนชายฝั่งจะมีส่วนทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะและปัญหาเฉพาะที่แตกต่างไปจากสภาพปัญหาที่ชุมชนมุสลิมที่พึ่งพาทรัพยากรอื่น ๆ เช่น ยางพาราและข้าว แต่ก็สมควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า "การศึกษาชุมชนไม่ใช่และไม่ควรจะเป็นการศึกษาที่จำกัดและติดเฉพาะอยู่กับพื้นที่ หากแต่เป็นวิธีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจประเด็นปัญหาเศรษฐกิจและสังคมในระดับกว้าง" (Shamsul, 1990)

นอกจากนี้ จะเห็นได้ชัดว่าการดำรงอยู่ของชุมชนหนึ่ง ๆ นั้น ไม่ได้เป็นแต่เพียงภาพสะท้อน หรือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการต่าง ๆ ที่ดำเนินอยู่ในสังคมระดับมหภาค หากแต่มีลักษณะที่เป็นพลวัตและมีปฏิสัมพันธ์กับบริบททางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค

ดังนั้น การศึกษาทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมของชุมชนในพื้นที่หนึ่ง จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องอาศัยกรอบการวิเคราะห์ที่คำนึงและให้ความสำคัญกับบริบทของกระบวนการเปลี่ยนแปลง ซึ่งรวมถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านและชุมชน รวมทั้ง

บทบาทและนโยบายรัฐ ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญและมุ่งอธิบายถึงผลกระทบ ปฏิสัมพันธ์ และการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตลอดจนปฏิบัติการและความรู้สึกนึกคิดที่ชาวบ้านที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว (Shamsul, 1990; Nonini, 1992; Platteau, 1989; Meyen, 1989)

บ้านปาตาปาเซและบ้านตือปีตาโละ เป็นชื่อสมมุติของชุมชนที่เป็นพื้นที่การศึกษาครั้งนี้ ชุมชนทั้ง 2 แห่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนมุสลิมรอบอ่าวปัตตานีกว่า 20 หมู่บ้านที่มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ผูกพันกับการทำประมงมาหลายชั่วอายุคน อ่าวปัตตานีเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี และจัดเป็นอ่าวเปิดสู่ทะเลที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้ตอนล่างของอ่าวไทย ฝั่งอ่าวด้านนอกมีลักษณะเป็นแนวสันทรายที่ถูกพัดทับถมมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นแหลมยาวโค้งโอบอ่าวไว้ เรียกว่า แหลมตาชี (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลแหลมโพธิ์) อ่าวปัตตานีมีลักษณะเป็นอ่าวตื้นที่มีแนวชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่เป็นหาดทราย ยกเว้นบริเวณกันอ่าวและขอบอ่าวด้านในซึ่งชายฝั่งเป็นเลนโคลน เนื่องจากแม่น้ำและลำคลองที่ไหลลงอ่าวได้พัดพาธาตุอาหารและตะกอนมาทับถมกันเป็นจำนวนมาก (บริษัทเข้าที่อีส เอเชีย เทคโนโลยี, 2527) ระบบการหมุนเวียนของน้ำ ระบบนิเวศแบบผสมผสานระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็ม ตลอดจนการผสมผสานกระแสน้ำและป่าชายเลนในพื้นที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกสำคัญในการรักษาความสมดุลด้านนิเวศของอ่าว และทำให้อ่าวปัตตานีเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำชายฝั่งหลายชนิดที่สมบูรณ์แห่งหนึ่งของภาคใต้ ในปี 2537 ประชากรใน 17 หมู่บ้านรอบอ่าวมีถึงกว่า 30,000 คน หรือประมาณ 4,800 ครัวเรือน ในจำนวนนี้กว่า 1,800 ครัวเรือนดำรงชีพด้วยการทำประมงจับสัตว์น้ำชายฝั่งบริเวณอ่าวเป็นอาชีพหลัก (ศราวุธ เจ๊ะโละ และเพิ่มศักดิ์ คงมาก, 2529 : 17)

สภาพนิเวศและทรัพยากรที่หลากหลายและแตกต่างกันของพื้นที่รอบอ่าว ทำให้แต่ละชุมชนมีพัฒนาการของระบบและโครงสร้างการผลิตและกิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างกันไป บ้านปาตาปาเซเป็น 1 ใน 4 ชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนแหลมตาชี สภาพพื้นที่ชุมชนซึ่งเป็นดินทรายเป็นส่วนใหญ่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพากิจกรรมเกษตรอื่น ๆ

ได้ นอกจากการทำประมง การทำสวนมะพร้าว การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปสัตว์น้ำ ส่วนชุมชนบริเวณบ้านบางปูที่ตั้งอยู่บริเวณกันอ่าวติดกับปากแม่น้ำยะหริ่ง พื้นที่ซึ่งเป็นหาดโคลน ตะกอนทับถม และเป็นจุดพบกันระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็ม ทำให้ชาวบ้านสามารถทำได้ทั้งการทำประมงน้ำจืดและน้ำเค็ม และการปลูกข้าว ขณะที่ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมอ่าวด้านใน เช่น ชุมชนบ้านตือปีตาโละ มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มริมทะเล จึงทำให้ชาวบ้านมีโอกาสพัฒนากิจกรรมเศรษฐกิจได้ค่อนข้างหลากหลายกว่า เช่น การทำประมงนากะลือ และนาข้าว เป็นต้น

ในปัจจุบันนอกเหนือจากจำนวนหมู่บ้าน 20 หมู่บ้านที่กระจายอยู่รอบ ๆ แล้ว พื้นที่อ่าวในเขตอำเภอเมืองบริเวณปากแม่น้ำปัตตานียังเป็นที่ตั้งชุมชนเมือง ย่านธุรกิจ ย่านอุตสาหกรรม และท่าเทียบเรือประมงที่มีการนำสัตว์น้ำขึ้นใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ เนื่องจากสภาพของอ่าวที่เป็นที่กำบังลมที่ดีและอยู่ใกล้แหล่งจับปลานอกน่านน้ำ ในปี 2536 มีเรือประมงเข้ามาเทียบท่ากว่า 4,000 ลำ ปริมาณสัตว์น้ำนำขึ้นเกือบ 200,000 ตัน มูลค่ามากกว่า 2,000 ล้านบาท การขยายตัวของธุรกิจประมงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาทำให้การขยายการบริการ โครงสร้างพื้นฐาน และจำนวนธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่าง ๆ ในจังหวัดเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สำนักวิจัยและพัฒนา, 2537)

ในระดับประเทศ ผลผลิตประมงรวมในปี 2536 มีมากถึง 3,300,000 ตัน คิดเป็นมูลค่ากว่า 60,000 ล้านบาท ในจำนวนนี้มากกว่า 2,700,000 ตัน (ร้อยละ 83) เป็นผลผลิตจากการจับสัตว์น้ำทะเล (บุญเลิศ ผาสุข, 2539) ในปีเดียวกันนี้ ปริมาณสัตว์น้ำมากกว่า 1,300,000 ตัน ถูกใช้ไปในการแปรรูปเพื่อการส่งออก คิดเป็นมูลค่าถึง 110,285 ล้านบาท และทำให้ประเทศได้เปรียบดุลการค้าถึงกว่า 69,000 ล้านบาท อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของผลผลิตประมงต่อเศรษฐกิจของประเทศมีมากกว่าตัวเลขรายได้การส่งออกสัตว์น้ำประมาณ 47,500 ตัน เป็นอาหารโปรตีนที่สำคัญของประชากรทั้งประเทศ (บุญเลิศ ผาสุข, 2539 : 32) และในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ประมาณกันว่า ประชากร 800,000 คน มีการดำรงชีพพึ่งพาการประมง (Panayotou, 1980)

ในปี 2533 รายงานการสำรวจสำมะโนทะเลระบุว่า มีครัวเรือนประมงทั่วประเทศ 47,836 ครัวเรือน คิดเป็นจำนวนประชากรประมงทั้งหมดประมาณ 280,000-300,000 คน ชาวประมงเหล่านี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านกว่า 1,400 หมู่บ้าน ใน 24 จังหวัด ที่มีพื้นที่ติดชายฝั่งซึ่งมีความยาว 2,000 กิโลเมตร โดยเป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคกลาง 11 จังหวัด ส่วนอีก 13 จังหวัดอยู่ในภาคใต้ ในจำนวนครัวเรือนประมงกว่า 47,000 ครัวเรือนนี้ ประมาณ 35,000 ครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 74 ถือได้ว่าเป็นครัวเรือนประมงขนาดเล็กซึ่งดำรงชีพด้วยการจับสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งเป็นหลัก ในปัจจุบันครัวเรือนเหล่านี้กำลังได้รับความกดดันจากปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรสัตว์น้ำ และเผชิญกับปัญหาความยากลำบากในการยังชีพด้วยการประมงมากขึ้นทุกขณะ เพราะแม้ว่าภาพรวมผลผลิตภาคประมงของประเทศจะเพิ่มสูงขึ้นอย่างน่าตื่นใจ แต่ปริมาณสัตว์น้ำที่จับโดยชาวประมงขนาดเล็กกลับลดน้อยลงจาก 400,000 ตัน ในปี 2513 เหลือเพียง 264,000 ตันในปี 2532 (Platteau, 1989; Quist, 1993)

แม้สภาพปัญหาความลำบากยากจนและสภาพชีวิตที่ถดถอยของชาวมุสลิม โดยเฉพาะชาวประมงมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นสิ่งที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ (ศราวุธ เจริญ และเพิ่มศักดิ์ คงมาก, 2529; นิธิ ฤทธิพรพันธุ์ และคณะ, 2535; วรวิทย์ บารุ และคณะ, 2535; สุวิมล พิริยธนาลัย, 2537) แต่ก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจกันให้ถ่องแท้ถึงสาเหตุและที่มาของปรากฏการณ์ดังกล่าว การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้เกิดขึ้นในระหว่างปี 2538-2539 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนบริเวณรอบอ่าวปัตตานีบางชุมชนกำลังเคลื่อนไหวและดำเนินกิจกรรมเพื่อหาทางออกและทางเลือกให้แก่ปัญหาแรงกดดันทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งด้านทรัพยากรในหลาย ๆ ลักษณะด้วยกัน (Nukul Rattanadukul and Flos, 1995; วัฒนา สุกันศีล, 2539)

ภายใต้สภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและกรอบการวิเคราะห์ข้างต้น บทความนี้พยายามที่จะตอบคำถามดังต่อไปนี้ : ปัญหาและแรงกดดันด้านเศรษฐกิจและทรัพยากรเกิดขึ้นได้อย่างไร? ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ พลวัต และการปรับตัวของชาวประมงและชุมชนมุสลิมเหล่านี้ อย่างไร? ชาวบ้านและชุมชนมีปฏิกิริยา ทางออก และทาง

เลือกสำหรับแรงกดดันและปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไร?

การนำเสนอเนื้อหาบทความต่อไปนี้ จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรก เป็นการพิจารณาบริบทการเปลี่ยนแปลงการทำประมงและชุมชนประมงมุสลิมในพื้นที่ศึกษา ส่วนที่สอง เป็นการอภิปรายถึงผลกระทบ พลวัต และการปรับเปลี่ยนสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนปฏิกิริยาและทางเลือกต่าง ๆ ที่ชาวบ้านและชุมชนแสดงออกและเลือก ส่วนที่สาม เป็นการอภิปรายสรุป และการตั้งข้อสังเกต ข้อเสนอแนะ ประเด็นปัญหาสำคัญ ๆ ในการศึกษาชุมชนมุสลิม

ชุมชนประมงในบริบทของการเปลี่ยนแปลง

สัตว์น้ำเป็นอาหารที่มีบทบาทและความสำคัญสำหรับชุมชนในหลายประเทศในแถบเอเชีย แอฟริกา และอเมริกาใต้มาเป็นเวลาช้านาน กลุ่มชาวประมงเป็นจำนวนมากในประเทศแถบเอเชียตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมชายฝั่งและตามหมู่เกาะต่าง ๆ ชุมชนเหล่านี้แม้จะมีความแตกต่างด้านเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ แต่ต่างก็อาศัยทรัพยากรทะเลชายฝั่งและดำรงชีพด้วยการทำประมงเป็นหลัก การพึ่งพาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทะเลในอดีตมีขอบเขตจำกัดและตั้งอยู่บนพื้นฐานความจำเป็นของชุมชน อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติอุตสาหกรรม การขยายตัวด้านการค้าและเศรษฐกิจ ตลอดจนการเติบโตของระบบเศรษฐกิจและตลาดโลก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่เรียกกันว่า "การปฏิวัติทางทะเล" (Blue Revolution) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ขึ้นในชุมชนประมงและประเทศ หรือรัฐชายฝั่งทั้งหลาย โดยเฉพาะในชุมชนประมงแถบเอเชีย ซึ่งมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตผูกพันกับท้องทะเล และได้อาศัยสัตว์น้ำเป็นแหล่งที่มาสำคัญของโปรตีนในการดำรงชีวิตของครอบครัวและชุมชนมาเป็นเวลานาน

กระบวนการผนึกรวมการประมงของเอเชียเข้าสู่ตลาดโลก โดยผ่านการปฏิวัติทางทะเลเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการที่สัตว์น้ำและทรัพยากรทะเลได้กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศ ดังนั้นความเข้มข้นในการจับและการใช้ประโยชน์สัตว์น้ำใน

รูปแบบต่าง ๆ ภายใต้อิทธิพลของการผลิตเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของตลาดโลก และนโยบายการพัฒนาจึงทวีขึ้นอย่างต่อเนื่อง และทำให้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในภูมิภาคนี้เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล จนกระทั่งในช่วงเวลาไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรซึ่งไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ที่มีตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัดในหลาย ๆ พื้นที่เท่านั้น แต่ยังส่งผลปรากฏให้เห็นในรูปของปัญหาการจับสัตว์น้ำเกินขนาด ความร่อยหรอของสัตว์น้ำ และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลที่ชุมชนประมงหลายแห่งต้องเผชิญ และก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในหลายที่หลายแห่งด้วยกัน

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงและชุมชนประมงที่กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ชายฝั่งชายแดนภาคใต้ในช่วงก่อนปี 2500 ส่วนใหญ่อาศัยการจับสัตว์น้ำ และเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องใช้แรงงานคนและธรรมชาติ (เช่น เรือพาย เรือแจว และใบเรือ) เป็นหลัก ทำให้พื้นที่และแหล่งจับสัตว์น้ำจำกัดอยู่แถบบริเวณชายฝั่ง เรือประมง และเครื่องมือที่ใช้ (เช่น โพงพาง ลอบ ไซ เบ็ด แห) ได้รับการพัฒนาขึ้นมาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับการจับสัตว์น้ำ และความผันแปรของฤดูกาลในแต่ละพื้นที่ (Fraser, 1966; Firth, 1950; Bailey, 1983) ความเสี่ยงต่อคลื่นลม ดินฟ้าอากาศ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลี้ลับ และความยิ่งใหญ่ของทะเล ตลอดจนความผันผวนและความไม่แน่นอนของสัตว์น้ำ ทำให้ชาวบ้านบางคนที่มีทักษะ ความรู้ และความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำ (เยื่อแถม) ตลอดจนเจตมณฑลคาถาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องมีบทบาทและความสำคัญในชุมชน นอกจากนี้ ลักษณะของกิจกรรมเศรษฐกิจการครอบครองและควบคุมเครื่องมือ และปัจจัยการผลิตก็มีความสำคัญในการกำหนดฐานะและบทบาทของสมาชิกในชุมชน

ในชุมชนประมง เรือกอบและที่ใช้ออกจับสัตว์น้ำนอกฝั่งมีจำนวนไม่มาก และชาวบ้านที่มีฐานะเท่านั้นจึงจะเป็นเจ้าของเรือได้ งานของผู้ชายส่วนใหญ่เป็นงานในทะเล ขณะที่งานของผู้หญิงเป็นกิจกรรมต่าง ๆ บนฝั่ง เช่น การถนอมอาหาร การแปรรูป และการค้าขายสัตว์น้ำ ส่วนในชุมชนที่มีกิจกรรมหลากหลาย ผู้มีฐานะมักจะทำครอบครองทรัพยากร

หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเรือ นาเกลือ และนาข้าว ผู้นำศาสนาและผู้ที่มีความสัมพันธ์กับเจ้าท้องถิ่นหรือผู้มีอำนาจในท้องถิ่น (เช่น ผู้ดูแลและเก็บภาษีเกลือ) ก็มีบทบาทและความสำคัญในชุมชนด้วยเช่นกัน

ภายใต้อิทธิพลทางเทคโนโลยีการผลิตและการขยายตัวทางการค้าที่จำกัดจำเขี่ย ลักษณะการใช้ประโยชน์และการพึ่งพาธรรมชาติของชุมชนรอบอ่าวบนฐานการผลิตแบบยังชีพ จึงตั้งอยู่บนหลักการความจำเป็นเพื่อบริโภคและความต้องการพื้นฐานเป็นหลัก อีกทั้งความเชื่อในหลักการศาสนาที่ถือว่า (ทรัพยากร) ธรรมชาติเป็นของส่วนรวม ผูกพันกับความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ พลังลี้ลับ และภูตผี วิญญาณต่าง ๆ ในป่าและในท้องทะเลมีส่วนช่วยจำกัดการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติไว้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ ธรรมเนียมด้านศาสนาและประเพณี งานเลี้ยงต่าง ๆ ตลอดจนงานวัฒนธรรมที่เน้นการแบ่งปันและช่วยเหลือกันและกันของชุมชนมุสลิม ก็มีมีส่วนช่วยควบคุมความแตกต่างด้านฐานะความเป็นอยู่ และส่งเสริมความสมัครสมานของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้

อย่างไรก็ตาม สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและชาวประมงในช่วงก่อนปี 2500 หาได้เป็นวิถีชีวิตและชุมชนที่หยุดนิ่ง ขาดพลวัต และปฏิเสธพันธกิจการเปลี่ยนแปลงภายนอกไม่ ข้อจำกัดในการพึ่งพาตัวเองด้านเศรษฐกิจของชุมชนชายฝั่งและความหลากหลายตามสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนเกษตรในภาคใต้ ทำให้ชุมชนประมงและชุมชนชายฝั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของ "ชุมชนเครือข่าย" (จักรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศปรีชา, 2537) ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์กันและกันมายาวนาน นอกจากนี้ ทำเลที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ในอ่าวซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งของท่าเรือและศูนย์กลางอำนาจการเมืองและการค้ามาตั้งแต่อดีต ก็ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนรอบอ่าวไม่มากนักน้อย

การเปิดประเทศและการขยายตัวด้านการค้าภายใต้แรงกดดันของอิทธิพลของประชาคมมหาอำนาจตะวันตก การขยายตัวของกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคใต้ เช่น การทำเหมืองแร่ การเข้ามาลงทุนของคนจีนและนักลงทุนยุโรป การจัดระเบียบการปกครองรวมศูนย์ และการปรับปรุงระบบภาษีและการค้าทั่ว ๆ ไป ส่งผลให้ตลาดการค้าชาย

สินค้าและอาหาร (รวมทั้งตลาดของสัตว์น้ำ) ขยายตัวมากขึ้นและผลักดันให้ชุมชนประมงในที่ต่าง ๆ ขยายการจับสัตว์น้ำและการผลิตเกลือและข้าวเพิ่มขึ้นด้วย ผลผลิตและส่วนเกินจากชุมชนชายฝั่งที่เคยมีค่าเฉพาะในการใช้บริโภคและแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็น เริ่มมีราคาค่างวด เป็นที่ต้องการของตลาดที่ไกล ๆ (Skeat, 1953) และสามารถนำไปขายเพื่อซื้อสินค้าที่ต้องการในตลาดได้ การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำและสภาพชุมชนชายฝั่งที่ต้องพึ่งพาการแลกเปลี่ยนข้าวของและสินค้าอื่น ๆ จากภายนอก และมีความอ่อนไหวต่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าค่อนข้างมากอยู่แล้ว ทำให้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่ออิงชีพไปสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย และกระบวนการถูกผนึกรวมเข้ากับกลไกและตลาดการค้าภายนอกของชุมชนประมงชายฝั่งเกิดขึ้นในอัตราที่เร็วกว่าชุมชนเกษตรอื่น ๆ

พร้อม ๆ กันไปกับการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการปรับตัวของประเทศไทยเป็นชาติ-รัฐอำนาจการควบคุมทรัพยากรของเจ้าท้องถิ่นเริ่มถูกลดทอนและถดถอย ขณะที่ระบบการรวมศูนย์การปกครองทำให้อำนาจควบคุมทรัพยากรของรัฐจากส่วนกลางเพิ่มความสำคัญมากขึ้น (เสนห์ จามริก และยศ ลันตสมบัติ; บรรณาธิการ, 2536 : 87-96) ในช่วงปี 2480-2500 แรงกดดันจากการขยายอำนาจรัฐ การขยายเส้นทางรถไฟในภาคใต้ การปรับปรุงและสร้างถนนเชื่อมหมู่บ้านชายฝั่งปัตตานีของทหารญี่ปุ่น และการขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำช่วงสงครามโลก ทำให้ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และกระบวนการแปรรูปทรัพยากรเป็นสินค้าเพื่อขาย (common-ditization of natural resources) ของชุมชนรอบอ่าว เช่น ไม้ เปลือกไม้ สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์น้ำแปรรูป (กุ้งแห้ง ปลาเค็ม กะปิ) เกลือ และข้าว ขยายตัวมากยิ่งขึ้น

การขยายตัวระบบการผลิตเพื่อขาย และกระบวนการแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นสินค้า ซึ่งหมายถึง การแปรรูปทรัพยากรที่เคยมีค่าในการใช้บริโภค (use value) มาเป็นสินค้าที่มีราคาในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย (exchange value) ในตลาดที่มีสินค้าให้เลือกไม่จำกัด ทำให้ความคิดความเชื่อในการใช้ประโยชน์ รูปแบบการพึ่งพิงทรัพยากรของชาวบ้าน และโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนรอบอ่าวเปลี่ยนแปลงไป

สำหรับชุมชนปาตาปาเซและชุมชนอื่นที่พึ่งพาป่าชายเลน การตัดไม้เพื่อเผาทำถ่านโดยเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐเริ่มเข้ามามีบทบาท ไม้พืนที่ไม่มีราคากลายเป็นสินค้าที่ขายได้ รายได้และค่าจ้างที่ได้จากการตัดฟันและกระเทาะเปลือกไม้สามารถนำไปเสียภาษีหรือขายเป็นตัวเงินเพื่อใช้จ่ายซื้อสิ่งของที่จำเป็นและไม่จำเป็น ในตลาดสัตว์น้ำแปรรูปและเกลือกลายเป็นสิ่งมีราคา เป็นที่ต้องการและสามารถส่งไปขายในที่ที่ห่างไกล ส่งผลให้การทำประมงในชุมชนต่าง ๆ ขยายตัว และการทำนาเกลือของบ้านตือปี-ตาโละเพิ่มพื้นที่มากขึ้น พื้นที่และการทำนาข้าวในชุมชนชายฝั่งที่มีไม่มากนัก ลดความสำคัญลงไป วงจรการผลิตของชุมชนรอบอ่าวและสินค้าจากตลาดภายนอกซึ่งถูกเชื่อมโยงและผนึกรวมเข้าด้วยกันโดยพ่อค้าท้องถิ่น พ่อค้าคนจีน เครือข่ายการค้า และเส้นทางคมนาคม ทำให้รูปแบบการสะสมทรัพย์สินและลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

ในด้านหนึ่งนั้น ประเพณีการช่วยเหลือและกลไกการแบ่งปันกันในชุมชนเริ่มลดความสำคัญลงไป ผู้สูงอายุในชุมชนพูดถึงธรรมเนียมการให้และแบ่งปันสัตว์น้ำกันในหมู่ชาวประมง (โดยเฉพาะที่ให้กับคนยากจน) ที่เริ่มเปลี่ยนไปหลังจากเริ่มมีการนำเอาดาซึ่งมาใช้ในการซื้อขาย ในขณะที่ช่องทางและโอกาสการสะสมทุนและทรัพย์สินของชาวบ้านชุมชนรอบอ่าวที่เปิดกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่มีฐานะและบทบาทสำคัญในชุมชน (เช่น ผู้มีทุนและทรัพย์สิน ผู้มีทักษะความชำนาญ และผู้นำชุมชน) ส่วนชาวบ้านยากจนที่ขาดแคลนหรือไร้เครื่องมือและปัจจัยการผลิตที่สำคัญ มีปรากฏเป็นกลุ่มก้อนแล้วในแต่ละชุมชน ส่วนในอีกด้านหนึ่งนั้น การเข้ามาของพ่อค้าจีนและการขยายตัวของเครือข่ายการค้าขายได้ลดบทบาทและความสำคัญของการค้าขาย (สัตว์น้ำ) ของผู้หญิงในชุมชนลงไป ขนาดขนาดของชุมชนได้ขยายตัวขึ้นควบคู่ไปกับโครงสร้างอาชีพและกิจกรรมเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เช่น งานรับจ้าง การค้าขาย และร้านค้า โดยเฉพาะในชุมชนตือปีตาโละซึ่งอยู่ใกล้กับศูนย์กลางตลาดของเมืองปัตตานี

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังปี 2500 นโยบายการพัฒนาประมงของรัฐและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการทำประมงได้ส่งผลและผลักดันให้การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมและ

โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ และรูปแบบความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านและชุมชนรอบอ่าวดังที่กล่าวมาทวีความเข้มข้นและหลากหลายมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาและความกดดันใหม่ ๆ ที่หลายชุมชนต้องเผชิญในเวลาต่อมา

ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก เช่น การขยายตัวของตลาดส่งออกและความต้องการสัตว์น้ำในต่างประเทศ นโยบายและมาตรการแทรกแซงของรัฐ การช่วยเหลือและการสนับสนุนขององค์กรระหว่างประเทศ การลงทุนของนักธุรกิจพ่อค้าในประเทศและตามพื้นที่จังหวัดชายฝั่ง การสนับสนุนจากภาครัฐ ความพร้อมด้านเทคโนโลยี และการเติบโตของกลุ่มทุนธุรกิจในประเทศ ได้ส่งผลกระทบและผลักดันให้ประสิทธิภาพการทำประมงทะเลและปริมาณสัตว์น้ำทะเลที่จับได้ของประเทศเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ปริมาณสัตว์น้ำทะเลในปี 2503 ที่จับได้ประมาณ 147,000 ตัน ได้เพิ่มจำนวนเป็นกว่า 2,700,000 ตันในปี 2534 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มากขึ้นเป็นประวัติการณ์ในช่วงกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นผลพวงจากการพัฒนาและการขยายตัวของภาคประมงพาณิชย์และเรือขนาดใหญ่ที่ใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ทันสมัย โดยเฉพาะการใช้เครื่องมืออวนลากซึ่งต้องอาศัยทุนสูง แต่ก็มีประสิทธิภาพและได้รับผลตอบแทนสูงเช่นกัน (Vorawoot Hirunruk, 2529)

พัฒนาการและผลผลิตด้านประมงของประเทศได้ขยายตัวขึ้นจนเกินขีดความต้องการของประเทศ ตั้งแต่ปี 2517 หลังจากนั้น รัฐได้เปลี่ยนนโยบายการพัฒนาหันไปมุ่งเน้นและส่งเสริมการส่งออก (สินค้าสัตว์น้ำ) เพื่อนำเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศเป็นหลัก จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมและธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการประมงจึงได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น ปริมาณและมูลค่าผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำส่งออกในภาคอุตสาหกรรมประมงได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นประวัติการณ์ในช่วงปี 2521-2537 ปริมาณและมูลค่าผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำส่งออกเพิ่มขึ้นจาก 240,000 ตัน เป็น 1,250,000 ตัน และจาก 324 ล้านบาทเป็นมากกว่า 110,000 ล้านบาท ตามลำดับ ส่วนแรงงานในภาคอุตสาหกรรมประมงก็ได้เพิ่มขึ้นจาก 50,000 คนในปี 2528 เป็น 100,000 คนในปี 2537 (บุญเลิศ ผาสุข, 2539) และตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้กลายเป็นประเทศที่ส่งผลิตภัณฑ์อาหารทะเลเป็นสินค้าออกเป็นอันดับหนึ่งของโลก

ชาวประมงชายฝั่งได้รับผลกระทบอย่างไรจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว? เราคงต้องเข้าใจด้วยว่า ในการพัฒนาประมงช่วงแรก ๆ รัฐและองค์กรระหว่างประเทศซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนช่วยเหลือประมงภาคพาณิชย์อย่างแข็งขันทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยที่ไม่ได้ให้ความสนใจการทำประมงชายฝั่งเท่าไรนัก แต่การพัฒนาการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีและวิธีการใหม่ ๆ ในการจับ การแปรรูป และการขนถ่ายสัตว์น้ำ แม้ว่าส่วนใหญ่จะเอื้อต่อการพัฒนาเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ และจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่กลุ่มคนที่มีทุนค่อนข้างมาก แต่ก็ได้มีความพยายามของชาวประมงชายฝั่งที่จะนำเครื่องยนต์มาประยุกต์ใช้กับเรือพื้นบ้าน แทนการใช้แรงงานและการอาศัยลมพัดใบเรือ ผลลัพธ์และความสำเร็จทำให้การใช้เรือขนาดเล็ก (เรือท้ายตัด เรือหางยาว) ติดตั้งเครื่องยนต์แพร่หลายไปในหมู่ชาวประมงชายฝั่งอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การขาดความช่วยเหลือจากรัฐและอคติของสถาบันการเงินที่มีต่อชาวประมงชายฝั่ง (ซึ่งมีฐานะยากจนและขาดหลักทรัพย์ จนถูกจัดเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูง) ทำให้ชาวประมงชายฝั่งส่วนใหญ่ต้องอาศัยแหล่งเงินทุนสำหรับการพัฒนาปรับปรุงเทคโนโลยี (ซึ่งเป็นทุนจำนวนไม่ใช่น้อย) จากภาคเอกชน ดังนั้น สำหรับชาวประมงชายฝั่งจำนวนมาก การปรับเปลี่ยนเครื่องมือให้ทันสมัยจึงหมายถึงความจำเป็นต้องก้าวเข้าไปสู่ระบบการกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้าหรือเจ้าแม่ ผู้นำ และผู้มีฐานะในชุมชน แต่ก็มิใช่ชาวประมงชายฝั่งไม่ใช่น้อยที่ยังคงดำรงชีพด้วยการใช้เครื่องมือประมงดั้งเดิมโดยเฉพาะเรือพายเรือแจว แม้ว่าจะมีจำนวนลดน้อยลงเรื่อย ๆ ขณะที่ในบางพื้นที่ ชาวประมงชายฝั่งเริ่มหันไปทำงานรับจ้างเป็นลูกเรือในภาคประมงพาณิชย์ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ผลกระทบจากการเพิกเฉยของรัฐนี้ อาจจะไม่ส่งผลเสียร้ายแรงต่อชาวประมงชายฝั่งมากนัก หากว่าในช่วงเวลาที่สำคัญเดียวกันนี้ รัฐจะไม่ได้ส่งเสริมและนำเข้าเทคนิคและวิธีการทำประมงพาณิชย์ โดยใช้เครื่องมืออวนลากซึ่งมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำ และได้ผลตอบแทนสูงเข้ามาใช้ ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้โดยอวนลากได้เพิ่มขึ้นเป็นมากกว่า 1,300,000 ตันในปี 2534 ขณะที่การทำประมงอวนลากได้กลายเป็นเครื่องมือประมงที่ทำกำไรสูงและได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็ว มีนักธุรกิจและกลุ่มนายทุนเข้า

มาลงทุนทำประมงวนลาก จำนวนเรือประมงพาณิชย์วนลากและอวนรุน (เฉพาะที่จดทะเบียน) ได้เพิ่มจาก 99 ลำ ในปี 2503 เป็น 13,374 ลำในปี 2525 (Vorawoot Hirunruk, 2529) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการประมงเชื่อว่าจำนวนเรือวนลากที่เหมาะสมกับกำลังการผลิตของอ่าวไทยควรจะมีเพียงแค่ 5,000 ลำเท่านั้น (ข่าวกรมประมง, 2530) ตัวเลขและข้อมูลที่ขัดแย้งกันนี้ ชี้ให้เห็นความล้มเหลวของรัฐบาลในการติดตามดูแลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคประมงและการควบคุมผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรทะเล

แม้จะไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของการทำประมงวนลากในช่วงแรก ๆ นัก แต่คำบอกเล่าของชาวประมงสูงอายุในพื้นที่ศึกษาและรายงานการศึกษาในบริเวณใกล้เคียง (Fraser, 1966) ชี้ให้เห็นว่า เรือประมงวนลากหรือประมงพาณิชย์ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงขนาดเล็กค่อนข้างมาก โดยเฉพาะความร่อยหรอของจำนวนปลาและฝูงปลาบริเวณนอกชายฝั่งในช่วงต้นทศวรรษ 2500

ถึงแม้ว่าสัตว์น้ำทะเลในประเทศไทยจะถือกันว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะสมบัติ (common property resource) ที่ใครจะล่าจับและใช้ประโยชน์ก็ได้ (open-access) แต่ในชุมชนประมงมักจะมี ความเข้าใจและความคิดกว้าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่หรืออาณาบริเวณหรือขอบเขตและสิทธิในการทำประมงที่มีมาแต่เดิม สิทธิเหล่านี้ไม่ได้มีความชัดเจนเหมือนกับสิทธิในที่ดินทำกิน แต่ก็มีความเข้าใจและความคิดร่วมกันกว้าง ๆ ในเรื่องที่ว่าใครในพื้นที่ควรจะมีสิทธิอะไรและอย่างไร ในอดีต ความขัดแย้งในเรื่องการใช้ประโยชน์จึงมีน้อยหรือไม่มี ทั้งนี้เนื่องจากเรือประมงมีขนาดเล็ก และอาศัยแรงลม (ใบเรือ) และแรงงานมนุษย์ (พายหรือแจว) เป็นหลัก ทำให้พื้นที่จับสัตว์น้ำจำกัดอยู่ตามบริเวณชายฝั่งใกล้ ๆ กับชุมชน อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของเรือประมงพาณิชย์ขนาดกลางและใหญ่ที่สามารถเพิ่มขอบเขตและรัศมีของพื้นที่การจับสัตว์น้ำได้กว้างและไกลมากขึ้น ทำให้ความสมดุลและเสถียรภาพของวิถีชีวิตชุมชนประมงชายฝั่งเปลี่ยนไปทันทีเนื่องจากชาวประมงพาณิชย์มักจะเข้ามาล่าลากสัตว์น้ำแถบชายฝั่งเพราะเป็นบริเวณที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์และมีสัตว์น้ำที่ทำกำไรได้สูงอยู่มาก นี่จึงหมายถึงการรุกรานเข้าไปในเขตน่านน้ำชายฝั่งที่ชุมชนประมงได้อาศัยพึ่งพิงเป็นแหล่งทำมาหากินมาเป็นเวลานาน เพื่อที่จะไล่ล่าและกวาดต้อน

(ลาก) เอาฝูงปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ การรุกรานเขตชายฝั่งของเรือประมงพาณิชย์นี้ ไม่เพียงแต่ทำลายและสร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นกับอวนลอยนานาชนิด และเครื่องมือประมงอื่น ๆ ของชาวประมงขนาดเล็กที่วางอยู่ในบริเวณดังกล่าวเท่านั้น แต่ได้ทำความเสียหายต่อบริเวณพื้นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และกวาดล้างลูกปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่มีค่าไปหมด ก่อนที่สัตว์น้ำเล็ก ๆ เหล่านี้จะเติบโตได้ขนาดที่จะจับขายและบริโภคได้

การขยายตัวของเรือประมงพาณิชย์ และการทำประมงวนลากอย่างหนัก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ระหว่างเขตชายฝั่งจนถึงระดับน้ำลึก 50 เมตร นับเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่สถานการณ์ของการจับสัตว์น้ำจนเกินระดับกำลังผลิตที่ยั่งยืน (maximum sustainable yield) ของทรัพยากรสัตว์น้ำ จนเกิดปัญหา "การจับสัตว์น้ำจนเกินควร" (over-fishing) ซึ่งจะเห็นได้จากผลผลิตของเรือวนลากที่ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว โดยที่สัดส่วนของ "ปลาเบ็ด" (ลูกกุ้งลูกปลาดูเล็ก ๆ) ต่อปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก ในจำนวนนี้เกือบครึ่งหนึ่งเป็นลูกปลา หรือพันธุ์สัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังมีขนาดเล็กอยู่ (บุญเลิศ ผาสุข, 2539; วัฒนา สุกัญศีล, 2540 : 16)

ความเสื่อมโทรมและปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลง ทำให้กลุ่มชาวประมงพาณิชย์และชาวประมงชายฝั่งจำเป็นต้องเพิ่ม (ความพยายามและเวลาใน) การทำประมงให้เข้มข้นขึ้นเพื่อรักษาระดับการผลิตและปริมาณการจับสัตว์น้ำและผลกำไรเอาไว้ให้ได้ ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำระหว่างกลุ่มประมงพาณิชย์และกลุ่มประมงชายฝั่งทวีความรุนแรงขึ้นตามจำนวนเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่เพิ่มมากขึ้น และแน่นอนที่ว่ากลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบรุนแรงก็คือ ชาวประมงชายฝั่งขนาดเล็กซึ่งทางเลือกดูจะตีตันไปทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ลดน้อยลง (สมบัติ ศกุนตะเสถียร สถาพร ทักษชาติพงศ์ และถวิล รัชชทอง, 2533; Platteau, 1989; Quist, 1993) และการขาดแคลนเงินทุนที่จะนำมาปรับปรุงเครื่องยนต์และเครื่องมืออื่น ๆ ที่ทันสมัยกว่า ใหญ่กว่า และมีประสิทธิภาพกว่าเดิม ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ความขุ่นเคือง และข้อพิพาทระหว่างกลุ่มประมงขนาดเล็กและกลุ่มประมงพาณิชย์จะเกิดขึ้น และกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรงและเรื้อรังในที่สุด จน

ผลักดันให้รัฐจำเป็นต้องยื่นมือเข้ามาจัดการกับปัญหา ด้วยการออกประกาศกฎระเบียบห้ามเรืออวนรุนอวนลากเข้าไปทำการประมงในพื้นที่ห่างจากชายฝั่ง 3 กิโลเมตรบริเวณชายฝั่งตั้งแต่ปี 2515 อย่างไรก็ตาม กฎเหล่านี้หาได้รับการบังคับใช้อย่างจริงจังไม่

ผลกระทบ ปฏิกริยา และการปรับเปลี่ยน

ในช่วงหลังปี 2500 บ้านปาตาปาเซและบ้านตีอปี-ตาโละ ตลอดจนชุมชนประมงอื่น ๆ รอบอ่าวปัตตานี ได้นำเครื่องยนต์ขับเคลื่อนเรือเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย เช่นเดียวกับชุมชนประมงในหลายพื้นที่ในประเทศ การยอมรับและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในชุมชนประมงชายฝั่งนี้ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันไปกับการขยายตัวของเรือประมงพาณิชย์ (อวนรุน อวนลาก และอวนล้อม) ทั้งขนาดกลางและใหญ่ ซึ่งได้ส่งผลให้สัตว์น้ำชายฝั่ง (โดยเฉพาะปลาทุซึ่งเป็นสัตว์น้ำที่สำคัญของชาวประมงชายฝั่ง) ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ในช่วงปี 2499-2506 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ลดลงจากประมาณ 9,000 ตัน เหลือเพียง 3,000 ตัน (Fraser, 1966: 94) แม้ว่าการปรับปรุงและความเป็นเจ้าของเรือ (ขนาด 10-14 เมตร) ติดเครื่องยนต์นี้จะจำกัดอยู่ในแวดวงชาวประมงและผู้นำชุมชนที่มีฐานะและยี่อแมบางคนเท่านั้น แต่ในระยะต่อมาจำนวนสัตว์น้ำที่ร่อยหรอลง และระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ในหมู่ลูกเรือและเจ้าของเรือเริ่มเป็นปัญหาและสร้างความไม่พอใจในกลุ่มชาวประมงด้วยกัน

ปัญหาเหล่านี้ ทำให้การทำประมงนอกชายฝั่งด้วยเรืออูและ (ขนาด 10-14 เมตร) เครื่องมือการจับปลาทุ โดยอวนล้อม ระบบลูกเรือ และการรวมกลุ่มทำประมงร่วมกันลดความสำคัญลงและสูญหายไปในที่สุด ขณะที่ชาวประมงหันไปใช้เรือท้ายตัดหรือเรือหางยาวขนาดเล็ก (ขนาด 5-8 เมตร) ติดตั้งเครื่องยนต์และออกจับสัตว์น้ำด้วยตัวเอง ควบคู่ไปกับการใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ประมงใหม่ ๆ กันมากขึ้นเช่น การใช้วอนในล่อนแทนอวนถักอวนลอยชนิดต่าง ๆ และเทคนิคการใช้วอนรุนโดยเรือติดเครื่อง เป็นต้น สำหรับชาวประมงจำนวนไม่ใช่น้อย การปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงให้ทันสมัยหมายถึง ความจำเป็นต้องก้าวเข้าสู่ระบบการกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้าหรือเจ้าแก่ ผู้นำ และผู้มีฐานะใน

ชุมชน แม้จะมีชาวประมงที่ยากจนบางส่วนที่ยังใช้เครื่องมือและวิธีจับสัตว์น้ำแบบดั้งเดิม เช่น การเดินลุยโคลน ใช้เบ็ดไซ้แห และลอบ หากินในบริเวณน้ำตื้น และบางส่วนยังใช้เรือพาย (เรือซุดและเรือท้องแบน) จับสัตว์น้ำตามชายฝั่งน้ำตื้น และปากน้ำหรือลำคลอง แต่ชาวประมงกลุ่มนี้ก็ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ

ประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น กำไร ผลผลิต และราคาสัตว์น้ำดูจะเป็นแรงดึงดูดที่สำคัญทำให้ชาวประมงชายฝั่งและเรือขนาดเล็กติดเครื่องเพิ่มจำนวนขึ้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ผู้รู้และชาวบ้านสูงอายุระบุถึงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนประมงรอบอ่าวที่ดีขึ้น ที่บ้านปาตาปาเซ ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและความสะดวกในการจับสัตว์น้ำในอ่าว เป็นปัจจัยดึงดูดให้ผู้คนที่ต่างจากชุมชนใกล้เคียงและห่างไกลอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น ส่วนบ้านตีอปี-ตาโละ การนำเครื่องยนต์สูบน้ำมาใช้ทำให้การทำงานเกือขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น ปัญหาการรุกของน้ำเค็มและผลตอบแทนที่น้อยเมื่อเทียบกับกิจกรรมอื่น ๆ ทำให้คนชาวถูกทิ้งร้างและชาวบ้านหันมาทำการประมงมากขึ้น ในชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มบริเวณขอบอ่าวติดกับทะเลเปิด เช่น บ้านรูสะมิแล ชาวบ้านต่างละทิ้งการทำนาข้าวและหันไปทำประมงกันมากขึ้น การขยายตัวของเรือติดเครื่องขนาดเล็กที่หลายคนเป็นเจ้าของได้ทำให้การทำประมงเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับโชค ทัศนะและความอดทนของแต่ละคน ไม่ต้องพึ่งพาผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญ (ยี่อแม) อีกต่อไป

การเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิต การปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต และปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้น เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการขยายตัวของตลาด และความต้องการสัตว์น้ำจากชุมชนอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกล การพัฒนาเครือข่าย การขนส่งและการคมนาคมทางบกตามแผนพัฒนาของรัฐ ช่วยกระจายและเคลื่อนย้ายผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำไปได้กว้างขวางมากขึ้น ขณะที่โครงสร้างและระบบตลาดได้ขยายเครือข่ายเชื่อมโยงชุมชนประมงให้ผูกติดกับกลไกตลาดของประเทศและตลาดโลก การดำรงชีพและวิถีชีวิตทั้งในด้านการผลิตและบริโภคของชุมชนประมงรอบอ่าวถูกกำหนดโดยปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงใกล้เคียงที่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ปรากฏในงานของเฟรเซอร์ (Fraser, 1960, 1966)

ชุมชนประมงที่อาศัยการจับสัตว์น้ำเป็นหลัก เช่น บ้านปาดปาเซ ไม่เพียงแต่พัฒนาเทคนิควิธีการจับสัตว์น้ำ ได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น หากยังได้มีการปรับเปลี่ยน และริเริ่มทำกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ ขึ้นมาเพื่อหารายได้ เสริมเพิ่มขึ้นด้วย เช่น การเปลี่ยนกิจกรรมทำข้าวเกรียบ ปลาเพื่อบริโภคมาเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนเพื่อขาย การ นำปูตัวเล็ก ๆ ที่จับได้มาต้มและแกะเนื้อปูขาย เป็นต้น เทคนิคและกิจกรรมเหล่านี้เพิ่มแรงกดดันต่อการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรจากป่าชายเลนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพื้นสำหรับการ ทำข้าวเกรียบ พื้นสำหรับการต้มปู และไม่สำหรับ เครื่องมือประมง เช่น อวนลอย เบ็ดราว เป็นต้น

จากระบบการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตไปสู่การผลิต เพื่อตลาดของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ ก่อนปี 2500 การจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น การมุ่งใช้และกอบโกย ทรัพยากรจากทะเลและทรัพยากรอื่น ๆ อย่างไม่จำกัด จึง เป็นปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของ ระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ นอกจากนี้ การใช้เรือ ติดเครื่องยนต์ที่ไดกลายเป็นเครื่องมือการผลิตที่สำคัญของ ทุกครัวเรือนประมง ได้ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ในการผลิต แต่เดิมที่เคยร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดด้วยการพายเรือและ ช่วยกันจับสัตว์น้ำแปรเปลี่ยนไปสู่ความเป็นปัจเจกชนมากขึ้น ความสำเร็จและล้มเหลวในการจับสัตว์น้ำจึงขึ้นอยู่กับทุน ทักษะ ความสามารถ และความอดทนของชาวประมงแต่ละ คนเป็นหลัก ความเป็นปัจเจกชนและความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เปลี่ยนไปทำให้การแข่งขันใช้ประโยชน์จากทรัพยากร แหล่งเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำและทรัพยากรชายฝั่ง อื่น ๆ ทวีความเข้มข้นมากขึ้น ขณะที่ประเพณี ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจลึกลับ และพิธีกรรมเกี่ยวกับทะเล และทรัพยากรชายฝั่งอื่นของชุมชนได้ลดความสำคัญและ คลายความขลังลงไปพร้อม ๆ กันไปกับความก้าวหน้าด้าน เทคโนโลยีการผลิตและการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ เช่น การขยายตัวด้านการศึกษา การบริการสาธารณสุข และ กระแสความเคร่งครัดในหลักการศาสนาอิสลาม (Islamization) ของชุมชนมุสลิมบริเวณพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี

การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยียังส่งผลกระทบต่อ รูปแบบการใช้พื้นที่และอาณาเขตการจับสัตว์น้ำของชุมชน รอบอ่าว ด้วยการลুকกล้าและการละเมิดกฎหมายเข้ามาจับ

สัตว์น้ำในเขตชายฝั่ง (ซึ่งมีสัตว์น้ำราคาดีชุกชุม) โดยเรือ ประมงพาณิชย์ ภายใต้ระบบการแข่งขันและการกอบโกย ทรัพยากรเพื่อขายอย่างไม่มีการจำกัด ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำ นอกและในเขตชายฝั่งอ่าวปัตตานีลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ชาวประมงในชุมชนประมงรอบอ่าว ซึ่งมีข้อจำกัดด้านทุน และเทคโนโลยีและเคยพึ่งพาแหล่งจับปลานอกและในเขต ชายฝั่ง จึงจำเป็นต้องหันมาอาศัยพึ่งพาอ่าวปัตตานียิ่งมก ขึ้น อ่าวปัตตานีซึ่งอดีตเคยแต่เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำช่วงฤดู มรสุมและเป็นที่พักพิงของชาวประมงที่ยากจนและไม่มีโอกาส ออกไปจับสัตว์น้ำในทะเลนอกได้กลายเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำ สำคัญแห่งเดียวที่คลาคล่ำไปด้วยเรือประมงขนาดเล็กขับ เคลื่อนด้วยเครื่องยนต์ของชาวประมงจากชุมชนประมงรอบ อ่าวทุกชุมชน ความจำเป็นต้องหันมาพึ่งพาทรัพยากรจาก อ่าวเดียวกันอย่างเข้มข้นนี้เกิดพร้อม ๆ กันไปกับกบฏกติกาหรือ ธรรมเนียมการใช้ประโยชน์ร่วมกันตามความจำเป็นในระบบ การผลิตยังชีพที่ได้พังทลายและเสื่อมสลายไป พัฒนาการ เทคโนโลยีและวิธีการที่เพิ่มประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำการ ให้สูงขึ้น ตลอดจนการแข่งขันและกอบโกยทรัพยากรทะเล ในลักษณะ "มือใครยาวสาวได้สาวเอา" ทั้งในระหว่างกลุ่ม ประมงชายฝั่งด้วยกันเอง และระหว่างกลุ่มประมงชายฝั่ง และกลุ่มประมงพาณิชย์จึงทวีความรุนแรงมากขึ้น

ในช่วงหลังปี 2520 การใช้เครื่องยนต์และเครื่องมือ จับปลาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น จำนวนครัวเรือนประมง และความเข้มข้นในการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องมา หลายทศวรรษ ได้ส่งผลให้อ่าวปัตตานีที่ได้ชื่อว่าเป็นอ่าวที่ มีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์เริ่มประสบภาวะเสื่อมโทรม ปริมาณ สัตว์น้ำที่ลดน้อยลงและสูญพันธุ์ไปกลายเป็นเรื่องที่ชาวบ้าน พุดคุยกันด้วยความวิตกกังวลมากและบ่อยขึ้น (จรมัน ว่องวิทย์ และคณะ, 2528 : 38) นอกจากนี้ แรงกดดัน และการแข่งขันแก่งแย่งทรัพยากรสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น ผนวก กับปัญหาต้นทุนการผลิต (น้ำมัน) ที่สูงขึ้นและความอุดม- สมบูรณ์ของสัตว์น้ำในอ่าวไทยที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ เรือประมงอวนรุนอวนลากละเมิดกฎหมายเข้ามาลักลอบจับ สัตว์น้ำในอ่าวและในบริเวณชายฝั่ง 3 กิโลเมตรบ่อยมากขึ้น ชาวบ้านระบุว่าเรืออวนรุนอวนลากได้เริ่มเข้ากวาดจับสัตว์น้ำ ชายฝั่งมากขึ้นในช่วงตั้งแต่ตอนกลางทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา และได้สร้างความเสียหายให้กับเครื่องมือประมงและ

ทำให้สัตว์น้ำชายฝั่งลดน้อยลงไปอย่างรวดเร็วด้วย

ทรัพยากรในอ่าวที่ชาวบ้านเคยถือกันว่าเป็นของส่วนรวมที่พระเจ้าให้กับทุกคน กลายเป็นทรัพยากรที่กลุ่มคนที่มีทุน อำนาจ และอิทธิพล สามารถกอบโกยเอาประโยชน์ได้มากกว่า ไม่ว่าจะเป็เน็อกชนที่ได้รับสัมปทานปาชายเลน และกลุ่มประมงอวนรุนอวนลาก ปัญหาการใช้ทรัพยากรเปิด (open-access resource) เช่น ป่าและทะเล ภายใต้เงื่อนไขระบบการผลิตทุนนิยมเมื่อไครยาวสาวได้สาวเอา จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งและการแข่งขันแก่งแย่งทรัพยากรชายฝั่งทั้งบนบกและในทะเลที่ร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ

ปฏิกริยาและการปรับตัวของชาวบ้านที่กำลังเผชิญหน้ากับสถานการณ์ของทรัพยากรที่จำกัดและร่อยหรอภายใต้เงื่อนไขความต้องการ และปัญหาการแก่งแย่งใช้ประโยชน์ที่หลากหลายและเพิ่มมากขึ้นนี้ มีหลายลักษณะด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มต่อต้าน และการเรียกร้องให้รัฐจับกุมอวนรุนอวนลากที่ผิดกฎหมาย จนถึงขนาดมีการเผชิญหน้า และใช้ความรุนแรงในที่สุด การกู่หนี้ยืมสิน และการทำงานหรือกิจกรรมหารายได้เสริมจนเจ็อครอบครัวยิ่งกลายเป็นสิ่งจำเป็นภายใต้ภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจและกระแสอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยม อาชีพการงานในหมู่บ้านหลากหลายมากขึ้น งานรับจ้างกลายเป็นอาชีพหลักของบางครอบครัว หนี้สินเริ่มเรื้อรัง ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาการกู้เงินนอกระบบ และระบบการซื้อขายผ่านคนกลางหรือเจ้าแก่ในหมู่บ้าน หมู่สาวออกต้องไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านตามโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองหรือประเทศมาเลเซีย

ในช่วงทศวรรษ 2520-2530 คริวเรือนประมงในชุมชนรอบอ่าวลดจำนวนลงจากประมาณ 2,000 เป็น 1,800 คริวเรือน และสัดส่วนของคริวเรือนประมงต่อคริวเรือนทั้งหมดลดลงจากร้อยละ 58 เหลือเพียงร้อยละ 39 ขณะที่โครงสร้างอาชีพของชุมชนรอบอ่าวปรากฏความหลากหลายขึ้นอย่างเห็นได้ชัด (วัฒนา สุภณศิลป์, 2540 : 33ก, ตารางที่ 21) แม้ว่าตัวเลขนี้จะชี้ให้เห็นถึงการลดความสำคัญของของการจับสัตว์น้ำ และการล่มสลายของคริวเรือนประมงในพื้นที่ศึกษา แต่หลักฐานจากบ้านปาตาปาเซและบ้านตือปีตาโละชี้ให้เห็นว่าแม้ชาวประมงชายฝั่งกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากร และแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่ทวีความรุนแรงขึ้น และในช่วงเวลาที่ผ่านมานคริวเรือนประมง

ชายฝั่งโดยทั่วไปมีแนวโน้มลดน้อยลง แต่กระบวนการล่มสลายของคริวเรือนและชุมชนประมงชายฝั่งมีความซับซ้อนและยึดเยื่อกว่าที่หลายฝ่ายเชื่อกัน ทั้งนี้เนื่องจาก :

1) แม้ว่าแรงกดดันเนื่องจากการแข่งขัน ความร่อยหรอของสัตว์น้ำ และแรงกดดันทางเศรษฐกิจจะทำให้ชาวประมงหันไปทำงานอื่น ๆ ที่มีรายได้และช่องทางทำมาหากินดีกว่ามากขึ้น เช่น งานรับจ้าง การค้าขาย แต่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยไม่ได้ละทิ้งการทำประมงไปเสียทีเดียว หากแต่ยังคงทำการประมงจับสัตว์น้ำเป็นงานเสริมอยู่ นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มที่เปลี่ยนอาชีพหันมาทำการประมงเป็นงานหลัก ดูเหมือนว่าลักษณะเปิด (ที่ใครจะเข้ามาใช้ประโยชน์ก็ได้) ของทรัพยากรทะเลยังคงทำหน้าที่กระจายประโยชน์และเปิดโอกาสและสู่ทางการทำมาหากิน (social safety valve & welfare benefits) ที่สำคัญสำหรับชาวบ้าน (Bailey, 1983 : 177) โดยเฉพาะในชุมชนหรือพื้นที่ที่โอกาสและตลาดแรงงานมีการขยายตัวอย่างจำกัด

2) การพิจารณาเปรียบเทียบต้นทุนการผลิต (ค่าเรือและเครื่องมืออื่น ๆ) ประเภทเรือ ประสิทธิภาพ และศักยภาพในการจับสัตว์น้ำในกลุ่มชาวประมงชายฝั่งด้วยกันเอง ชี้ให้เห็นว่า โอกาสสู่ทางการทำมาหากินและฐานะความเป็นอยู่ของกลุ่มชาวประมง 3 กลุ่มที่แบ่งตามการครอบครองปัจจัยการผลิต (กลุ่มไม่มีเรือ กลุ่มใช้เรือพายเรือแจว และกลุ่มที่ใช้เรือติดเครื่องยนต์) มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด (ศราวุธ เจ๊ะโล๊ะ และ เพิ่มศักดิ์ คงมาก, 2529 : 18) แรงกดดันจากการแข่งขันและแย่งกันใช้ทรัพยากรที่ร่อยหรอ จึงส่งผลกระทบต่อชาวประมงที่ยากจน 2 กลุ่มแรก คือนางรุนแรงและทำให้ลดจำนวนลงไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่ชาวประมงที่ใช้เรือเล็กติดเครื่อง (ซึ่งมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูงกว่า) กลับมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและจัดเป็นกลุ่มชาวประมงชายฝั่งกลุ่มใหญ่ที่สุด

3) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสัดส่วนของกลุ่มชาวประมงรอบอ่าวเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำซึ่งเพิ่มจำนวน ขนาด ความหลากหลาย และประสิทธิภาพมากขึ้น (กว่าเครื่องมือประมงที่เข้ามาแต่เดิม) ในชุมชนที่พึ่งพาการทำประมงในอ่าวเป็นหลัก เช่น บ้านปาตาปาเซ ชาวบ้านใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำกว่า 20 ประเภท เพื่อใช้จับสัตว์น้ำไม่น้อยกว่า 130 ชนิด ในช่วงเวลาและ

สถานที่ที่แตกต่างกัน (นุกุล รัตนดากุล และคณะ, 2537) อย่างไรก็ตาม ประสิทธิภาพเครื่องมือที่เพิ่มมากขึ้นนี้ แม้จะทำให้ชาวประมงเพิ่ม ควบคุม และรักษามผลผลิตไว้ได้ระดับ แต่ก็หมายถึงต้นทุนที่สูงขึ้นด้วย ในอดีต ความเสี่ยง ความไม่แน่นอนและความผันผวนของทรัพยากรทะเล และความจำเป็นที่ชุมชนประมงต้องพึ่งพาดลาด (การซื้อขายและแลกเปลี่ยน) ทำให้การพึ่งพาลินเชื่อและการกู้ยืมเป็นเรื่องจำเป็นในชีวิตของชาวประมงอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ต้นทุนเครื่องมือประมงที่เพิ่มสูงขึ้น ความเสียหายและความเสื่อมของเครื่องมือ การสูญหาย ตลอดจนความจำเป็นที่ต้องจัดหาและซื้ออุปกรณ์ประมงใหม่อยู่เสมอ ทำให้การพึ่งพาเงินกู้ยืมของชาวประมงต้องพึ่งพาเงินกู้จากพ่อค้า เจ้าแก่ และแหล่งเงินกู้อื่น ๆ เช่น ธ.ก.ส. มากขึ้น แม้ว่า สภาพความเสี่ยงโทรมของทรัพยากรทะเลและการแข่งขันจะทำให้หนี้สินตกอยู่ในสภาพเรื้อรัง และในหลายกรณีระบบการผูกขาดซื้อขายสัตว์น้ำ (ซึ่งให้ราคาต่ำกว่าท้องตลาด) ระหว่างเจ้าแก่ เจ้าหน้กับชาวประมงลูกหน้จะเป็นกลไกสำคัญที่ดูดกลืนรายได้บางส่วนของชาวประมงไป แต่เงินกู้และสินเชื่อก็นับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยประคับประคองและเกื้อหนุนชีวิต ชาวประมงและครอบครัวจำนวนไม่ใช่น้อยให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ ไม่ว่าจะ เป็นในช่วงมรสุม ยามขาดแคลนเงินทุนซื้อหรือซ่อมอุปกรณ์เครื่องมือประมงและกรณีฉุกเฉินอื่น ๆ

4) สัดส่วนและความสำคัญของอาชีพประมงในชุมชนรอบอ่าวมีแนวโน้มลดลง ขณะที่โครงสร้างด้านอาชีพของชุมชนมีความหลากหลายมากขึ้น ดูจะเป็นปฏิภริยาและกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอด (survival strategies) ของชาวประมงเมื่อตกอยู่ภายใต้แรงกดดันด้านทรัพยากรทะเล ต้นทุนการทำประมง และค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ในช่วงปี 2529-2537 จำนวนและสัดส่วนของชาวประมงบ้านต๊อปีตาโลลดลงจาก 156 ครัวเรือน (ร้อยละ 43 ของครัวเรือนทั้งหมด) เหลือ 116 ครัวเรือน (ร้อยละ 30) โดยทำงานอื่น ๆ เช่น งานรับจ้าง การค้าขายและการทำขนม เพิ่มจำนวนมากขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกัน บ้านปาตาปาเซซึ่งแม้เป็นชุมชนที่พึ่งพาการทำประมงสูงและมีจำนวนครัวเรือนลดจำนวนลงไปเพียงเล็กน้อย คือ จาก 161 เป็น 158 ครัวเรือน แต่งานรับจ้างและค้าขายก็มีคนทำเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ข้อมูลจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง 130 ครัวเรือน

ของชุมชนต๊อปีตาโลในปี 2538 แสดงให้เห็นถึงอาชีพ หรือ งาน 5 ประเภทที่ทำรายได้หลักให้กับชุมชน ได้แก่ ประมง (ร้อยละ 25) รับจ้าง (ร้อยละ 23) ค้าขาย (ร้อยละ 21) นาเกลือ (ร้อยละ 14) ทำขนม (ร้อยละ 13) รับราชการและเลี้ยงนกเขา (ร้อยละ 8) นอกเหนือจากงานหลักของครัวเรือนแล้ว งานรับจ้างในชุมชนเป็นแหล่งที่มาของรายได้เสริมที่สำคัญของทุกกลุ่มอาชีพ งานเสริมที่มีความสำคัญรองลงมาคืองานค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกจากนี้ ระยะทางและความใกล้ชิดกับตลาดและตัวเมือง ทำให้ชาวบ้านต๊อปีตาโลมีสัดส่วนคนที่ทำงานนอกหมู่บ้านค่อนข้างสูงถึงร้อยละ 40 ส่วนใหญ่ไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำในตัวเมืองปัตตานี งานนอกหมู่บ้านที่สำคัญรองลงมาคืองานรับจ้างที่มาเลเซียและงานรับจ้างสารพัดชนิด ข้อมูลจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง 50 ครัวเรือนของชุมชนปาตาปาเซในปีเดียวกัน ชี้ให้เห็นว่าการทำประมงยังคงเป็นกิจกรรมและงานที่ยังมีความสำคัญสูงสำหรับชุมชน (ร้อยละ 66) แต่ครัวเรือนที่มีอาชีพหลักประมงก็มีจำนวนและสัดส่วนสมาชิกที่ทำงาน (และมีรายได้จากงาน) รับจ้างสูงเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพปัญหาและความกดดันที่ทำให้ครัวเรือนประมงจำเป็นต้องหันไปทำงานและหารายได้เสริมโดยเฉพาะงานรับจ้างมากขึ้น ส่วนงานหลักอื่น ๆ ของชุมชนได้แก่ งานรับจ้าง (ร้อยละ 16) ค้าขาย (ร้อยละ 10) ทำข้าวเกรียบ (ร้อยละ 6) และรับราชการ (ร้อยละ 2) ส่วนงานที่เป็นรายได้เสริมอื่น ๆ ของครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นงานรับจ้างเกี่ยวกับประมงในหมู่บ้าน นอกจากนี้ก็เป็นหารายได้จากกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ (เปิด-ไก่) การเก็บมะพร้าวขาย ตัดเย็บเสื้อผ้า ขนของ ต่อเรือ และสร้างบ้าน เป็นต้น ชุมชนปาตาปาเซมีสมาชิกที่ทำงานนอกหมู่บ้านมีประมาณร้อยละ 25 ส่วนใหญ่เป็นงานรับจ้างทั้งที่ในตัวเมืองปัตตานีและที่ประเทศมาเลเซีย (วัฒนา สุกัญศีล, 2540 : 41-44)

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของชุมชนรอบอ่าวไม่เป็นแต่เพียงปฏิภริยาต่อปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรเท่านั้น หากแต่เป็นผลพวงและภาพสะท้อนของปัญหาชุมชนชนบทหรือชุมชนเกษตรอื่น ๆ ทั่วไป ซึ่งในด้านหนึ่งนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเอาใจภาคอุตสาหกรรม ธุรกิจขนาดใหญ่ และคนในเมือง (urban bias) ความผันแปรที่ควบคุมไม่ได้ของราคาปัจจัยการผลิต โครง-

สร้างการตลาดและการซื้อขายที่ไม่เป็นธรรม ความจำเป็นต้องขาย (ผลผลิต) ถูกแต่ต้องกลับซื้อ (ข้าวของและสินค้า) แพง ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นผลมาจากโอกาสและตลาดแรงงานที่มีจำกัด ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและแบบแผนการบริโภคอันเนื่องมาจากการขยายถนนหนทางซึ่งทำให้การเดินทางติดต่อไปมาสะดวกขึ้นและการขยายบริการจากรัฐ โดยเฉพาะไฟฟ้า

รูปแบบการพึ่งพาทางหลักอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเลี้ยงดูสมาชิกครอบครัวอื่น ๆ ด้วยนั้น ได้กลายเป็นอดีตไปแล้วอย่างสมบูรณ์ ปัญหาการดำรงชีพ และภาวะรายได้ไม่พอรายจ่ายที่ทวีความรุนแรงขึ้นทำให้ชาวบ้านในชุมชนรอบอ่าวต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานและชวนชวหายหาช่องทางเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้เพื่อจุนเจือครอบครัวที่มีรายจ่ายเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านหลายคนยืนยันถึงความจำเป็นที่สมาชิกครอบครัวต้องช่วยกันทำงานเพื่อที่จะพอ "อยู่ได้" ขณะที่อีกหลายคนพูดถึงปัญหาหนี้สิน แต่ก็ยอมรับว่าสภาพชีวิตความเป็นอยู่ดีและสะดวกสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน การครอบครองพาหนะ (รถจักรยานยนต์และรถยนต์) และข้าวของเครื่องใช้ไฟฟ้ามีเพิ่มมากขึ้น และกลายเป็นความจำเป็นของหลาย ๆ ครอบครัว ในช่วงปี 2529-2537 ทั้งบ้านปาตาปาเซและบ้านตือปีตาโละมีจำนวนรถจักรยานยนต์เพิ่มขึ้นจาก 116 เป็น 210 คัน และมีโทรทัศน์เพิ่มจาก 141 เป็น 284 เครื่อง

สำหรับชาวบ้านในชุมชนรอบอ่าว ความจำเป็นต้องแสวงหารายได้เพื่อให้เพียงพอกับรายจ่าย ภายใต้แรงกดดันด้านทรัพยากรและค่าครองชีพ จึงหมายถึงการปรับตัวด้านอาชีพและการงานของครัวเรือนรูปแบบต่าง ๆ เช่น การที่สมาชิกคนหนึ่ง ๆ ต้องทำงานหลายอย่างไปพร้อม ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นการทำประมง งานรับจ้างและค้าขาย ขณะที่สมาชิกในครอบครัวที่เหลือก็ต้องหางานอื่นทำด้วยเช่นกัน ดังนั้นในครอบครัวหนึ่งหัวหน้าครัวเรือนมักจะต้องทำงานเพื่อหารายได้ 2-3 อย่าง ขณะที่อาชีพของสมาชิกในวัยทำงานที่เหลืออีก 2-3 คนก็มักจะต้องทำงานที่แตกต่างกันไปตามแต่โอกาส และช่องทางที่แต่ละคนจะชวนชวหายหามาได้ สำหรับชาวบ้านจำนวนไม่น้อย งานหลายประเภทและกิจกรรมหลายอย่างในชุมชนต้องหันไปพึ่งพาและอาศัยโอกาสและปัจจัยจากภายนอกมากขึ้น การทำข้าวเกรียบซึ่งเป็นอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำระดับครัวเรือนของชุมชน

ปาตาปาเซ กลายเป็นกิจกรรมต้องอาศัยวัตถุดิบ (ปลา แป้ง และพริก) และทุน (กุ๊ยมเก้าอี้ภายนอกหมู่บ้าน) จากภายนอกแทบทั้งสิ้น ความใกล้ชิดด้านศาสนาและวัฒนธรรมเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนโอกาสและอัตราค่าจ้างที่สูงกว่า ทำให้ประเทศมาเลเซียกลายเป็นแหล่งของงานและรายได้สำคัญของคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านหลายคน และแม้แต่ในตัวจังหวัดปัตตานีเอง การขยายตัวด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ ก็มีสวนเปิดและขยายตลาดงานให้กว้างขึ้น

ผลจากนโยบายและแผนการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในช่วงหลังปี 2520 ทำให้สภาพเศรษฐกิจและสังคมของจังหวัดปัตตานีมีความหลากหลายมากขึ้นทั้งในภาคเกษตร อุตสาหกรรม บริการและโครงสร้างพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้พื้นที่อ่าวปัตตานีเขตอำเภอเมืองบริเวณปากแม่น้ำปัตตานี ซึ่งเป็นที่ตั้งของท่าเรือและชุมชนเมืองมาแต่อดีต กลายเป็นย่านธุรกิจและอุตสาหกรรมที่ผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สภาพของอ่าวที่เป็นที่กำบังลมที่ดีและอยู่ใกล้แหล่งจับปลานอกน่านน้ำ ทำให้ท่าเทียบเรือของจังหวัดกลายเป็นท่าเทียบเรือที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ อ่าวปัตตานีจึงไม่เพียงแต่คลาคล่ำไปด้วยเรือประมงเล็ก ๆ น้อยๆ นับร้อยนับพันอีกต่อไป หากแต่มีเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ใช้เป็นเส้นทางสัญจรและเทียบท่าขนถ่ายสัตว์น้ำจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปี 2536 มีเรือประมงเข้ามาเทียบท่ากว่า 4,000 ลำแวะเวียนขนถ่ายสัตว์น้ำถึง 12,000 เทียบ ปริมาณสัตว์น้ำนำขึ้นเกือบ 200,000 ตัน มูลค่ามากกว่า 2,000 ล้านบาท (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สำนักวิจัยและพัฒนา, 2537)

การขยายตัวของธุรกิจประมง และการส่งเสริมจากภาครัฐทำให้มีการขยายบริการบริการ โครงสร้างพื้นฐาน และจำนวนธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่าง ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำปัตตานีเพิ่มมากขึ้นจาก 23 แห่งในปี 2523 เป็น 39 แห่งในปี 2535 ส่งผลกระทบต่อเนื่องต่อการขยายงานและธุรกิจอื่นที่เกี่ยวข้องอีกเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นร้านค้า ตลาด การคมนาคมขนส่งและงานบริการด้านต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านและหนุ่มสาวจำนวนมากไม่ใช่น้อยในชุมชนรอบอ่าว การขยายตัวของอุตสาหกรรมประมงและการขยายตัวของเศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดจึงหมายถึงตลาด

และโอกาสงาน นอกหมู่บ้านหลายประเภท โดยเฉพาะการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปและงานรับจ้างอื่น ๆ

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การขยายตัวของประมงเพาะเลี้ยง ลู่ทางตลาด และการพัฒนาทุนและเทคโนโลยี ภายใต้นโยบายส่งเสริมทรัพยากรสัตว์น้ำเพื่อการส่งออกของรัฐในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ทำให้การทำประมงเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงปี 2510-2528 คริวเรือนประมงเพาะเลี้ยงเพิ่มจาก 1,300 เป็น 7,700 คริวเรือน พื้นที่เพาะเลี้ยงเพิ่มจาก 4,250 ไร่ เป็น 234,000 ไร่ ในปี 2533 ตัวเลขคริวเรือนประมงและพื้นที่เพาะเลี้ยงเพิ่มเป็น 18,000 คริวเรือนและ 328,000 ไร่ตามลำดับ ในปี 2528 การทำประมงเพาะเลี้ยง โดยเฉพาะการเลี้ยงปลาตุ๊ก ได้กลายเป็นกิจกรรมหารายได้ที่สำคัญของชุมชนรอบอ่าว โดยเฉพาะในชุมชนบริเวณกันอ่าวและแหลมโพธิ์ (ศราวุธ เจ๊ะโสะ และเพิ่มศักดิ์ คงมาก, 2529 : 13) ซึ่งรวมทั้งชุมชนปาตาปาเซด้วย

นอกเหนือไปจากการเพาะเลี้ยงปลาและหอยแล้ว การเลี้ยงกุ้งกุลาดำจัดเป็นธุรกิจการเพาะเลี้ยงที่มีการขยายตัวรวดเร็วที่สุด ปาชายเลนในภาคใต้ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเลี้ยงกุ้งจึงถูกบุกรุกและแปรสภาพเป็นนาุ้งไปเป็นจำนวนมาก ในช่วงปี 2525-2531 พื้นที่เลี้ยงกุ้งภาคใต้เพิ่มขึ้นจาก 25,164 ไร่ เป็น 125,631 ไร่ หรือเพิ่มขึ้นกว่า 1 แสนไร่ หรือประมาณ 400% (สมนึก ทับพันธุ์ และฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2535 : 348) ในช่วงหลังปี 2530 ถือได้ว่าเป็นช่วง "บูม" ของธุรกิจเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ พื้นที่ทำนาุ้งทั่วประเทศเพิ่มขึ้นจาก 325,929 ไร่ เป็น 579,000 ไร่ ในปี 2534 ในจำนวนพื้นที่นี้ ประมาณว่าเป็นการเลี้ยงกุ้งแบบ "เข้มข้น" (intensive) ประมาณร้อยละ 30 หรือประมาณ 282,000 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ภาคตะวันออก ภาคใต้ และภาคกลาง 180,000 ไร่ 100,000 ไร่ และ 2,000 ตามลำดับ ("กุ้งกุลาดำทำเจ็บ : ผลกระทบของการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำต่อสภาพแวดล้อมและคน", 2534 : 30)

ในจังหวัดปัตตานี ธุรกิจเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว พื้นที่การเลี้ยงกุ้งของจังหวัดได้เพิ่มจาก 1,758 ไร่ ในปี 2531 เป็น 4,954 ไร่ในปี 2535 ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ พื้นที่นาุ้งในอำเภอยะหริ่งและบริเวณรอบอ่าวปัตตานีมีอัตราการขยายตัวสูงสุด คือ เพิ่มขึ้น 67 ไร่เป็น

2,000 กว่าไร่ (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สำนักวิจัยและพัฒนา, 2537 : 3-41) นอกจากนี้ การเพาะเลี้ยงหอยแครงที่ภาครัฐเข้าไปส่งเสริมในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา ก็ได้กลายเป็นกิจกรรมสร้างรายได้เป็นจำนวนมากให้กับชาวบ้านหลายชุมชน โดยเฉพาะสำหรับชุมชนปาตาปาเซและตือปีตาโละไม่เพียงแต่การทำนาุ้งได้ขยายเข้าไปแทนที่บริเวณชายฝั่งและพื้นที่นาเกลือในชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น พื้นที่นาเกลือของชาวบ้านตือปีตาโละกว่า 60 ไร่ก็ได้ให้นายทุนจากภายนอกเข้าทำนาุ้งด้วย นอกจากนี้ โครงการเลี้ยงหอยแครงซึ่งชาวบ้านตือปีตาโละได้ดำเนินการในลักษณะระบบสหกรณ์ก็สามารถให้ผลผลิตในแต่ละปีมูลค่าหลายล้านบาท (ในปี 2539 มูลค่าหอยแครงที่จับได้สูงถึง 10 ล้านบาท) นอกเหนือไปจากการเพิ่มรายได้และจ้างงานให้กับคนในชุมชนแล้ว กำไรที่ได้จากโครงการบางส่วนถูกหักออกเป็นเงินชากัดเพื่อนำไปช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจนตามหลักปฏิบัติศาสนาและจัดหาสวัสดิการอื่น ๆ ให้ชาวบ้านด้วย

อย่างไรก็ตาม โอกาสและรายได้จากกิจกรรมและงานต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เชื่อว่าจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาเลยเสียทีเดียว การเลี้ยงปลาตุ๊กแม้จะสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านได้ดีในช่วงแรก ๆ แต่ก็ก็เป็นกิจกรรมและงานที่ต้องพึ่งพาปัจจัยและตลาดภายนอกค่อนข้างมาก ทำให้ชาวบ้านเสี่ยงและขึ้นต่อความผันผวนของราคาผลผลิตและปัจจัยการผลิตมากขึ้น การแพร่ระบาดของโรค ราคาปลาตุ๊กต่ำ และต้นทุนที่สูงขึ้นทำให้หลายคนต้องเลิกไป เช่นเดียวกับการทำข้าวเกรียบซึ่งกลายเป็นอุตสาหกรรมคริวเรือนที่สำคัญของบ้านปาตาปาเซ การแข่งขันและต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นทำให้กิจกรรมนี้จำกัดอยู่ในคริวเรือนไม่กี่คริวเรือนที่ต้องทำการผลิตให้มาก ลงทุนสูง และต้องพึ่งพาเครดิตจากนายทุนข้างนอกจึงจะดำเนินต่อไปได้

การขยายตัวของการทำประมงเพาะเลี้ยงชายฝั่งแม้จะเป็นกิจกรรมที่ช่วยสร้างงานและให้ผลตอบแทนสูง แต่ก็สร้างความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนและระหว่างชุมชน ตลอดจนส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อทรัพยากรและชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนรอบอ่าว ชาวบ้าน และชุมชนที่พึ่งพาการทำประมงส่วนมากเชื่อว่าการลดลงของพื้นที่ปาชายเลนบางส่วนที่ถูกแปรสภาพเป็นนาุ้งและการปล่อยน้ำเสียน้ำทิ้งจากนาุ้งมีส่วนทำให้อ่าวเสื่อมโทรมและสัตว์น้ำ

ลดจำนวนลงไป หอยหนามซึ่งชาวประมงเชื่อว่าแพร่กระจายพร้อม ๆ กับการเลี้ยงหอยแครงมักจะเกยติดกับอวนทำให้อวนชาวประมงเสียหาย และที่สำคัญการที่รัฐเข้าไปส่งเสริมการเลี้ยงหอยแครงทำให้เกิดข้อขัดแย้งในเรื่องการใช้สิทธิประโยชน์พื้นที่ในอ่าวระหว่างกลุ่มผู้เลี้ยงซึ่งต้องอาศัยใช้พื้นที่อ่าวในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (หอย) และกลุ่มชาวประมงที่ใช้ต้องใช้พื้นที่อ่าวในการจับสัตว์น้ำ (ปลา ปู กุ้ง และหอย) ปัญหาหอยหนาม และความไม่พอใจต่อข้อจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่อ่าว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านของชุมชนปาตาปาเซและของชุมชนตือปีตาโลซึ่งเคยมีความใกล้ชิด และเคยร่วมกันต่อสู้กับเรืออวนรุนอวนลากที่รุกล้ำเข้ามาในอ่าว ต้องถึงกับรู้สึกบาดหมางและขุ่นข้องใจกันท้ายที่สุดแม้ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดและการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและบริการจะช่วยเปิดโอกาสและช่องทางการทำงานและการหารายได้ของชาวบ้านในชุมชนให้กว้างและหลากหลายขึ้น แต่ก็เห็นได้ชัดว่าลักษณะงานที่ทำกันเป็นงานค่าจ้างต่ำ ไม่ต้องอาศัยทักษะการฝึกฝน และรายได้ไม่แน่นอน นอกจากนี้ น้ำเสียและมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนผลกระทบจากโครงการพัฒนาและการขยายการให้บริการท่าเทียบเรือ ก็มีแนวโน้มจะทำให้ทรัพยากรและระบบนิเวศของอ่าวตอกอยู่ภายใต้แรงกดดันมากยิ่งขึ้น

การพัฒนารูปแบบและการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและความหลากหลายของกิจกรรมในการดำรงชีพในแต่ละชุมชนมีแตกต่างกันไป แต่ส่วนใหญ่ต่างประสบกับการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชนกันถ้วนหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรับเปลี่ยนและการยอมรับค่านิยมความเชื่อใหม่ ๆ ปัญหาแรงกดดันด้านทรัพยากร การแข่งขันในระบบตลาด และความแตกต่างด้านชีวิตความเป็นอยู่ ทำให้ชาวประมงและชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องประโยชน์ส่วนตน รายรับ-รายจ่าย กำไร-ขาดทุน และความอยู่รอดมากขึ้น ขณะที่ธรรมเนียมปฏิบัติในการเกื้อกูล แบ่งปันและช่วยเหลือกันถูกละทิ้งและลดความสำคัญลงไป การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ปรากฏให้เห็นที่รับรู้และส่งผลกระทบต่อชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ หลายลักษณะ

ผู้สูงอายุหลายคนกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ปัจจุบัน

ว่า ถึงแม้จะสบายกายแต่ก็ลำบากใจเพราะผู้คนไม่มีน้ำใจและไม่ค่อยมี *ตุลลงมีฮูลง* หรือ *ช่วยเหลือกัน* เหมือนแต่ก่อน ธรรมเนียมปฏิบัติที่ชาวประมงมักจะแบ่งปันสัตว์น้ำที่จับได้ให้กับชาวบ้านที่ยากจนต้องสูญสิ้นและล้มเลิกไป เนื่องจากความต้องการเพิ่มรายได้ตามภาระรายจ่ายที่สูงขึ้น และความร่อยหรอของสัตว์น้ำซึ่งทำให้ชาวประมงจับได้น้อยจน "ไม่มีจะแบ่ง" ชาวบ้านที่ฐานะยากจนและไม่มีเงินช่วยสมทบเจ้าภาพ มักจะไม่ได้รับเชิญไปร่วมงานมาแคะ ปูโลหะ หรืองานเลี้ยงเหมือนแต่ก่อน ขณะที่บางคนที่ยังจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องก็รู้สึกอึดอัดใจกับบรรทัดฐานและความคิดที่ถือว่า "ธุรกิจไม่มีพี่น้อง" นอกจากนี้ ในหมู่คนที่มีฐานะ "ความขยัน" กลายเป็นสิ่งสำคัญเท่า ๆ กับหรือมากกว่าความเชื่อแต่เดิมที่ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ทุกคนมีขึ้นอยู่กับพระเจ้าจะประทานมา อย่างไรก็ตาม บทบาทและความสำคัญของผู้หญิงได้รับการยอมรับมากขึ้นในฐานะเป็นผู้ทำงานนอกบ้านและหารายได้จุนเจือครอบครัว

ภายใต้เงื่อนไขปัญหา แรงกดดัน และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ช่างตัน ชุมชนประมงมีปฏิกริยาและหาทางออกหรือทางเลือกให้กับปัญหาวิกฤตการณ์ด้านทรัพยากรที่เผชิญอยู่อย่างไร? สำหรับบ้านตือปีตาโล เห็นได้ชัดว่าทางเลือกต่อปัญหาความร่อยหรอของสัตว์น้ำ คือ การลงทุนทำธุรกิจประมงเพาะเลี้ยงซึ่งเป็นโครงการที่รัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนเมื่อ 5-6 ปีก่อน แม้ว่าในช่วงแรก ๆ โครงการจะไม่ประสบความสำเร็จนัก แต่ด้วยประสบการณ์จากการลองผิดลองถูกและความพยายามของชาวบ้าน ประกอบกับการทำงานที่เข้มแข็งและเอาจริงเอาจังของผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการและการหาตลาด โครงการที่เริ่มต้นด้วยเงินลงทุนจากการสนับสนุนภาครัฐและการซื้อหุ้นของสมาชิก 2-3 แสนบาท ได้กลายเป็นโครงการของชุมชนที่ได้ผลผลิตมูลค่าถึง 10 ล้านบาทในปี 2539 การบริหารจัดการโครงการเพาะเลี้ยงหอยแครงบนพื้นฐานของระบบสหกรณ์ซึ่งชาวบ้านทุกคนเป็นสมาชิก ทำให้ผลประโยชน์และกำไรที่ได้กระจายและตกอยู่กับชาวบ้านค่อนข้างทั่วถึง แม้ว่าคนที่ยากจนมักจะไม่ได้ประโยชน์เต็มเม็ดเต็มหน่วยนัก เนื่องจากไม่สามารถซื้อหุ้นได้ครบ (ราคาหุ้นละ 100 บาท ซื้อได้ไม่เกิน 30 หุ้น) หรือมีคนอื่นขอใช้สิทธิแทน แต่ก็ไม่ได้ผลประโยชน์ตามที่ตกลงกันได้

ความสำเร็จของโครงการเลี้ยงหอยแครง สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการพึ่งพาทรัพยากรในอ่าวของชุมชนตือปิตาโละอย่างเห็นได้ชัด ในอดีตไม่เพียงแต่หอยแครงซึ่งมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในอ่าวปัตตานีจะมีชื่อเสียงในด้านคุณภาพเท่านั้น แต่การงมและการคราดหอยยังเป็นกิจกรรมที่สำคัญของชาวประมงในอ่าวด้วย ชาวบ้านหลายคนพูดถึงความสามารถในการงมหอยหาเลี้ยงชีพของตัวเองอย่างภาคภูมิใจ อย่างไรก็ตาม แรงกดดันจากการประมงพาณิชย์ โดยเฉพาะการรุกรานเข้ามาคราดจับสัตว์น้ำในอ่าวของเรืออวนรุนอวนลาก ทำให้หอยแครงในบริเวณอ่าวลดน้อยและสูญหายไปอย่างรวดเร็ว พร้อม ๆ กับการลดจำนวนชาวประมงที่พึ่งพาการล่ายโคลนจับสัตว์น้ำและหอยแครงตามชายฝั่ง ในระดับประเทศ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเล การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตในภาคประมง และปัญหาการดำรงชีพในหมู่ชาวประมงชายฝั่ง ทำให้รัฐหันมาสนับสนุนการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ทั้งเพื่อตอบสนองการขยายตัวของตลาดอาหารทะเลภายในและภายนอกประเทศ และเพื่อให้เป็นกิจกรรมทดแทนและเสริมรายได้จากการทำประมงจับสัตว์น้ำตามชายฝั่ง

การเข้ามา และการขยายตัวของโครงการทำประมงเพาะเลี้ยงหอยแครงในชุมชนตือปิตาโละ จึงสอดคล้องกับสถานการณ์ความร่อยหรอของสัตว์น้ำในอ่าวและกิจกรรมการทำประมงจับสัตว์น้ำที่ลดความสำคัญลงอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเลี้ยงหอยแครงจะมีส่วนสร้างงาน (หว่านลูกหอย ฝักระวัง เก็บ คราด ขนถ่าย และคัดเลือก) และทำรายได้ให้กับคนในหมู่บ้านได้ไม่ใช่น้อย แต่ก็เป็นที่ทางเลือกอย่างหนึ่งของชุมชนต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของสัตว์น้ำในอ่าว แต่โครงการก็ส่งผลกระทบต่อปัญหาการใช้ทรัพยากรในอ่าวอยู่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลกระทบเนื่องจากการเลี้ยงหอยแครงเป็นจำนวนมากและการใช้พันธุ์สัตว์น้ำจากที่อื่น (ในกรณีนี้คือ ความจำเป็นต้องใช้พันธุ์ลูกหอยจากภายนอกพื้นที่ โดยเฉพาะจากประเทศมาเลเซีย เนื่องจากการขาดแคลนพันธุ์หอยในพื้นที่) การแพร่กระจายและการเพิ่มปริมาณของหอยหนามที่เชื่อกันว่าเป็นผลมาจาก การเลี้ยงหอยแครงและความเสียหายที่เกิดขึ้นกับอวนที่ชาวประมง เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของผลกระทบดังกล่าว

การใช้พื้นที่อ่าวในการเพาะเลี้ยงหอยแครงยังทำให้

ระบบสิทธิในการใช้ประโยชน์ และการจับสัตว์น้ำของชาวประมงในอ่าวเปลี่ยนไปด้วย พื้นที่อ่าวซึ่งเคยเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวประมงเริ่มถูกจำกัด กิจกรรมการงมและการคราดหอยไม่สามารถกระทำได้ในทุกพื้นที่อย่างที่เคยเป็นมาได้อีกต่อไป เนื่องจากพื้นที่เหล่านั้นได้กลายเป็นเขตหวงห้ามและเป็นพื้นที่เพาะเลี้ยง ดังนั้น ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม การเพาะเลี้ยงหอยแครงซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำรายได้จำนวนหลายล้านบาท ได้ก่อให้เกิดระบบสิทธิการใช้พื้นที่ทะเลโดยชุมชนที่เพาะเลี้ยงขึ้น แม้จะอยู่ในรูปไม่เป็นทางการและไม่ได้รับการยอมรับจากชุมชนอื่นก็ตาม ปัญหาเรื่องหอยหนามซึ่งสร้างความเสียหายและความลำบากใจให้กับชาวประมงที่ต้องอาศัยอวนชนิดต่าง ๆ เป็นเครื่องมือหลักในการจับสัตว์น้ำและความไม่พอใจต่อข้อจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่อ่าว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่พึ่งพาการจับสัตว์น้ำกับชุมชนที่พึ่งพาการเพาะเลี้ยง (หอย) เกิดความตึงเครียด โดยเฉพาะชาวบ้านของชุมชนปาตาปาเซ บ้านตือปิตาโละ และชุมชนอื่น ๆ รอบอ่าวซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมานาน และเคยร่วมมือกันต่อสู้และต่อต้านเรืออวนรุนอวนลากที่รุกรานเข้ามาในอ่าวต้องถึงกับเกิดความรู้สึกบาดหมางและขุ่นข้องใจกันขึ้น

ขณะที่ชุมชนตือปิตาโละ หันไปเน้นการลงทุนเชิงธุรกิจในการทำประมงเพาะเลี้ยงซึ่งได้รับผลประโยชน์ตอบแทนสูงในระยะสั้นมากขึ้น ปฏิกริยาและทางเลือกของชุมชนปาตาปาเซกลับมีลักษณะแตกต่างออกไปและเป็นการเน้นหนัก การจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายการดูแลและจัดการทรัพยากรชายฝั่งซึ่งได้ประโยชน์ในระยะยาวมากกว่า ความขัดแย้งในการใช้พื้นที่และการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนกับหน่วยงานราชการทำให้ชุมชนปาตาปาเซมีความพยายามที่จะจัดตั้งองค์กรเพื่อจัดการดูแลป่าชายเลนขนาด 375 ไร่ที่ชุมชนได้พึ่งพิงใช้สอยมาเป็นเวลานานขึ้น ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ระบบสัมปทานเตาเผาถ่าน และการทำประมงอย่างเข้มข้น ทำให้ชาวบ้านในชุมชนปาตาปาเซและชุมชนประมงรอบอ่าวใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ จนป่ามีสภาพเสื่อมโทรมลงไปตามลำดับ ในช่วงปี 2533-2536 การรุกรานของอำนาจรัฐเข้าครอบครอง พื้นที่ป่าในรูปของการจัดตั้งสถานีประมงเพาะเลี้ยงชายฝั่งบนเนื้อที่ 100 ไร่ และการประกาศพื้นที่ป่าชายเลนเป็นเขตป่าสงวน

ทำให้ความคิดของชาวบ้านในการจัดการดูแลการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนในพื้นที่ที่เหลืออยู่แปรรูปกลายเป็น การจัดตั้งองค์กรและคณะกรรมการชุมชนการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนขึ้น

การจัดตั้งองค์กรชุมชนบ้านปาดาปาเซ เป็นผลพวงของกิจกรรมการเรียนรู้ การทำงาน และการพัฒนาความคิดของชาวบ้านในเรื่องการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน โดยมีการประสานงานและร่วมมืออย่างต่อเนื่องกับนักวิชาการ สถาบันการศึกษา นักพัฒนาองค์กรเอกชนและองค์กรพัฒนา นอกจากนี้ การประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ และปัญหา ร่วมกันระหว่างชาวบ้านปาดาปาเซและชาวบ้านชุมชนอื่น ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง ส่งผลให้กลุ่มชาวบ้านแกนนำและชาวบ้านชุมชนใกล้เคียงเกิดความเข้าใจและเห็นผลประโยชน์จากการร่วมมือกันแก้ปัญหาาร่วมกัน จนมีการขยายผลจากการจัดการป่าชายเลนไปสู่การแก้ปัญหาการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะปัญหาเรือประมงอวนรุนอวนลากรุกล้ำเข้ามาในอ่าว ซึ่งจัดเป็นพื้นที่ที่มีการทำอวนรุนมากที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ตอนล่าง (สมศักดิ์ ปราโมกษ์ชุติมา, 2536) การรวมกลุ่มของชาวบ้านปาดาปาเซและชาวบ้านอื่น ๆ ในพื้นที่ตำบลแหลมโพธิ์ ในการจัดระบบเผ่าระวังและการเรียกร้องกดดันให้ทางหน่วยงานราชการและเจ้าหน้าที่เอาจริงเอาจังมากขึ้น ทำให้การรุกล้ำและละเมิดกฎหมายของเรืออวนรุนในพื้นที่อ่าวลดลงอย่างเห็นได้ชัด (โครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี, 2539) ประสบการณ์ ความมั่นใจในการทำงานและผลลัพธ์จากกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ ปัญหาอวนรุนอวนลากที่ลดลงและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านขยายผลและกิจกรรมการร่วมมือกันให้กว้างออกไปมากขึ้น เช่น การจัดกิจกรรมวันอนุรักษ์อ่าวปัตตานีที่ประมาณกันว่ามีชาวบ้านมาร่วมงานไม่ต่ำกว่า 8,000 คน การเข้าร่วมประชุมแก้ไขปัญหาาร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เกี่ยวข้อง การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งปัตตานีโดยความร่วมมือจากหลายฝ่าย และการสร้างเครือข่ายประมงพื้นบ้านในภาคใต้ (Nukul Rattanadakuil and Flos, 1995) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากรรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรระดับชุมชนของบ้านปาดาปาเซ และการสร้างเครือข่ายการร่วมมือกันหลาย ๆ ฝ่ายในการแก้ปัญหาทรัพยากร จะสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการรับรองสิทธิการจัดการ

ทรัพยากรโดยชุมชนได้ระดับหนึ่ง แต่ก็เห็นได้ชัดว่ากรอบและเงื่อนไขด้านกฎหมาย นโยบายพัฒนาของรัฐ และพลวัตการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มุ่งเน้นการขยายตัวด้านเศรษฐกิจในปัจจุบัน ยังเป็นข้อจำกัดที่สำคัญของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่เกี่ยวข้อง การควบคุมดูแลและปกป้องทรัพยากรชายฝั่ง (ป่าชายเลนและสัตว์น้ำ) โดยชุมชนปาดาปาเซและชุมชนอื่น ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงจะไม่เกิดประโยชน์เลย หากยังมีคนกลุ่มอื่น ๆ ที่ยังใช้และสามารถเข้ามาใช้ทรัพยากรในอ่าวโดยไม่คำนึงถึงผลเสียใด ๆ เนื่องจากการขาดกฎหมายรองรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน ความไร้ประสิทธิภาพของกฎระเบียบที่มีอยู่และแนวทางการพัฒนาที่ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีขีดจำกัด นอกจากนี้ ความเข้มแข็งและศักยภาพของชุมชน และการขยายเครือข่ายความร่วมมือกัน ยังต้องเผชิญหน้ากับแรงกดดันทางเศรษฐกิจ แบบแผนการบริโภคที่เปลี่ยนไปและความหลากหลายด้านอาชีพและกลุ่มผลประโยชน์ในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น ตลอดจนความแตกต่างและความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นระหว่างชุมชนในเรื่องแนวทางการแก้ปัญหาด้วย การลงทุนเพาะเลี้ยงหอยแครงของชุมชนคือปีดาโละ และการจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายเพื่อปกป้องและดูแลทรัพยากรร่วมกันของชุมชนปาดาปาเซ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในเรื่องนี้

สรุป : ประเด็นปัญหาและข้อพิจารณา

การวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษาข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและปัญหาของชุมชนมุสลิมภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับกว้าง อาทิ การขยายตัวของระบบการผลิตเพื่อขาย กระบวนการแปรรูปทรัพยากรเป็นสินค้า และการขยายตัวของอำนาจการจัดการทรัพยากรของรัฐบนพื้นฐานของกรอบกฎหมายและนโยบายการพัฒนาประเทศ รวมทั้งปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ แม้จะจำกัดอยู่ในชุมชนประมงบริเวณอ่าวปัตตานี แต่ก็ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาสภาพการดำรงอยู่ พลวัต และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนและเป็นส่วนหนึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นวงกว้าง กล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนโดยคำนึงถึงบริบทและพัฒนาการ

เปลี่ยนแปลงที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ ตลอดจนความสัมพันธ์ และปฏิสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค โดยเฉพาะปัญหาผลกระทบ ปฏิกริยา และการปรับเปลี่ยนของชุมชนภายใต้เงื่อนไข และแรงกดดันจากภายนอก

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่ง และความร่อยหรอของสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีและในพื้นที่ชายฝั่งอื่น ๆ จึงไม่ได้เป็นผลพวงของการจับสัตว์น้ำของชาวประมงที่เพิ่มขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต และไม่ใช่ว่าเป็นผลพวงของพฤติกรรมที่ต่างคนต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สูงสุดใช้แต่เพียงถ้ำเดียวตามที่มักจะเข้าใจกัน หากเราจำเป็นต้องพิจารณาถึงสาเหตุปัจจัยเชิง "โครงสร้าง" ของการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นของชาวบ้านแต่ละคนด้วย หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และการพึ่งพาทรัพยากรของชุมชนประมงจนนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญหลายประการ อาทิ การขยายตัวของระบบการผลิตเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงความคิดและธรรมเนียมการจับสัตว์น้ำของชุมชนประมง การขยายอำนาจการควบคุมการจัดการทรัพยากรโดยรัฐอันเป็นการตัดสิทธิชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรร่วมกันออกไป นโยบายการพัฒนาประเทศบนพื้นฐานการเร่งกอบโกย และการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ ตลอดจนการส่งเสริมและการขยายตัวของประมงพาณิชย์ซึ่งเพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณการจับสัตว์น้ำที่มากขึ้นอย่างมหาศาล การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้เกิดปัญหาข้อขัดแย้ง ทั้งภายนอกและภายในชุมชนประมงชายฝั่ง

รัฐมีบทบาทสำคัญในการให้ความสนับสนุนการพัฒนาภาคประมงให้ทันสมัย แต่ก็ควรจะต้องเข้าใจด้วยว่า ส่วนมากแล้วรัฐได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการทำประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่และอุตสาหกรรมประมงมากกว่า เนื่องจากอคติและความเชื่อที่ว่า การเพิ่มผลผลิตประมงอย่างรวดเร็วจะกระทำได้ดีด้วยการพัฒนาภาคประมงให้ทันสมัยอย่างเร่งด่วน (ซึ่งหมายถึงการนำเข้าเทคนิควิธีการผลิต การแปรรูป และการตลาดจากต่างประเทศ) แทนที่จะค่อย ๆ พัฒนาระดับเทคนิคการทำประมงพื้นบ้านที่มีอยู่อย่างค่อยเป็นค่อยไป อคติและอุดมการณ์ของกระบวนการพัฒนาความทันสมัยส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประมงชายฝั่งอย่างเห็นได้ชัด

เพราะอคติดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการมองข้ามศักยภาพความสามารถ และความสำคัญของชาวประมงขนาดเล็ก แต่ยังแสดงถึงการปฏิเสธภูมิปัญญาความรู้ ทักษะในการปรับเปลี่ยน ลักษณะทางประติมากรรมคิดค้นและพลวัตของชาวประมงและชุมชนชายฝั่งประมงไปด้วย ผลลัพธ์ก็คือการปิดกั้นและจำกัดบทบาทในการพัฒนาของชาวประมง ให้เป็นเพียงกลุ่มคนที่ไม่มีส่วนรับรู้ในการกำหนดนโยบายและแผนงานที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของตนเอง พร้อม ๆ กันนั้นก็ผลักดันให้ชาวประมงเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของภาคประมงที่ทันสมัยท่ามกลางอยู่ในฐานะที่อ่อนด้อย เสียเปรียบ และขาดโอกาสที่จะริเริ่ม แก้ไข และเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้การทำประมงของประเทศจะได้ผ่านระยะเวลาการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงมานานกว่า 3 ทศวรรษ ความคิดและความเข้าใจที่ว่า ชาวประมงชายฝั่งยัง "ใช้เครื่องมือพื้นบ้าน ขาดความทันสมัย ขาดความคิดริเริ่ม ถูกจำกัดด้วยศาสนาและประเพณี มีความคิดเพื่อฝัน ไม่รู้จักวางแผน และขาดนิสัยประหยัด" (วริทธิ์ บารู และคณะ, 2535; สมศักดิ์ จุลละสร และสมศักดิ์ ปราโมกษ์-ชุติมา, 2537) ยังมีอิทธิพลและได้รับการยอมรับอยู่ในแวดวงนักวิชาการและเจ้าหน้าที่กรมประมง

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาครั้งนี้และงานศึกษาจากที่อื่น ๆ (Fraser, 1960, 1966; Firth, 1968; Donaldson, 1980; Gillet, 1985) ชี้ให้เห็นว่า ในชุมชนประมงชายฝั่งของประเทศไทยและของประเทศกำลังพัฒนาหลาย ๆ ประเทศ การพัฒนาและปรับปรุงเรือประมงพื้นบ้าน (เรือพายเรือแจว) ให้ทันสมัย การนำเครื่องยนต์มาใช้ และการพัฒนาปรับปรุงระบบหรือเครือข่ายตลาดสัตว์น้ำ เกิดจากความคิดริเริ่มและความพยายามของชาวประมงเองในแต่ละพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ และการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ ก็แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว ส่วนความช่วยเหลือจากรัฐแม้จะมีก็ไม่มากนัก และส่วนใหญ่มักเป็นความช่วยเหลือที่ล่าช้า ขาดความต่อเนื่อง และมักจะสายเกินการณ์อยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี การยอมรับและการปรับปรุงวิธีการจับสัตว์น้ำให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นในหมู่ชาวประมงขนาดเล็ก ไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะพลวัตของชุมชนประมงชายฝั่งที่ไหวทันต่อเหตุการณ์ โอกาสและช่องทางใหม่ ๆ ทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังแสดงให้เห็นถึงความพร้อม และความมุ่งมั่นที่จะปรับเปลี่ยน

และนำเทคนิควิธีการประมงใหม่ ๆ มาประยุกต์ใช้ ตลอดจนการประกอบกิจกรรมเสริมอื่น ๆ เพื่อเพิ่มรายได้ให้สูงขึ้นตามแต่เงื่อนไขและโอกาสจะอำนวย แม้ว่าการปรับเปลี่ยนและกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกจำกัดภายใต้กรอบนโยบายรัฐโครงสร้างอำนาจ การแข่งขัน และระบบการตลาดที่ไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้านนักก็ตาม

โอกาสและสู่ทางการเข้าสู่จรรยาบรรณที่มีแตกต่างกันไปในแต่ละคนและแต่ละกลุ่ม ภายใต้การขยายอิทธิพลของตลาดและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับการเสื่อมสลายของระบบการแบ่งปันของชุมชน ส่งเสริมให้เกิดความหลากหลายในด้านอาชีพ และฐานะความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ หรือความไม่เท่าเทียมกันในชุมชนมุสลิมเพิ่มมากขึ้น ในชุมชนปาตาปาเซและตีอปีตาโละสภาพบ้านเรือน การครอบครองทรัพย์สินและรูปแบบการบริโภคของชาวบ้าน เป็นเครื่องบ่งชี้ความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกันนี้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงการยอมรับ และการสร้างค่านิยมใหม่ ๆ ทั้งในระดับบุคคลและชุมชน การแข่งขันในระบบตลาด และแรงกดดันด้านทรัพยากร ทำให้ชาวบ้านในชุมชนปาตาปาเซและตีอปีตาโละให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนตัว กำไร-ขาดทุน และความอยู่รอดด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ขณะที่ความเชื่อและธรรมเนียมการถือกุศล แบ่งปัน และช่วยเหลือกัน ตลอดจนความคิดในเรื่อง "อ่าวของพระเจ้า" ลดความสำคัญและเสื่อมหายไป การเปลี่ยนแปลงนี้ ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่มีฐานะลำบากยากจนและต้องการความช่วยเหลือมากกว่าใครอื่น

กระแสการฟื้นฟูความเคร่งครัดในหลักศาสนาอิสลาม (Islamic Resurgence) ในชุมชนมุสลิมรอบอ่าวปัตตานีที่เริ่มขยายตัวพร้อม ๆ กับนโยบายการพัฒนาของรัฐ การเติบโตของตลาด และการขยายตัวของการทำประมงเชิงพาณิชย์ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 นับเป็นปัจจัยและพลังสำคัญที่ช่วยสร้างเอกลักษณ์และความรู้สึกร่วมในหมู่ชาวบ้านและชุมชนมุสลิม ในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประเพณีวัฒนธรรม ศรัทธา ความเชื่อ และหลักปฏิบัติในศาสนาเดียวกันให้สูงขึ้นในระดับชุมชน การฟื้นฟูความเคร่งครัดในศาสนานี้ ไม่เพียงแต่ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความเป็น *ออกแก นายู* และเพิ่มความเคร่งครัดในการปฏิบัติศาสนกิจมากขึ้นเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ธรรมเนียม ประเพณีและ

ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่ถือว่าไม่สอดคล้องกับหลักศาสนาอาทิ ประเพณีปล่อยเรือบูซาทะเล การนับถือ การบวงสรวง และเช่นไหว้ *ฮันดู* การใช้ศาลาเวทย์มนต์ ตลอดจนการเล่นต่าง ๆ ถูกลดความสำคัญและยกเลิกไปในที่สุด

อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนมุสลิมที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เอกลักษณ์และความรู้สึกร่วมในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมนี้ ดูเหมือนกำลังเผชิญหน้าและถูกท้าทายจากปัญหาและแรงกดดันใหม่ ๆ ที่ชาวบ้านและชุมชนกำลังเผชิญอยู่ อาทิ ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากร ความยากจน สภาพฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่หลากหลายและแตกต่างกันมากขึ้น ตลอดจนวัฒนธรรมบริโภคนิยมและปัญหา ยาเสพติดในชุมชนรอบอ่าวปัตตานี โดยเฉพาะในชุมชนตีอปีตาโละ ซึ่งยาเสพติดกำลังแพร่ระบาดอย่างรวดเร็วในกลุ่มวัยรุ่น ชาวบ้านหลายคนพูดถึงบรรทัดฐานในการทำละหมาดร่วมกันในวันศุกร์ของชุมชนว่า ได้กลายเป็นข้ออ้างของชาวบ้านบางคนทีหลีกเลี่ยงการทำละหมาดประจำวัน ผู้นำศาสนาพูดถึงเด็กวัยรุ่นที่ไม่ค่อยเชื่อฟังคำชี้แนะและสนใจหลักศาสนา ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านหลายคนก็ดำเนินชีวิตตามผู้นำศาสนาที่ไม่เข้าใจและปรับตัวไม่ทันกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดและอีกหลายคนเช่นกันที่ไม่เห็นด้วยกับการแบ่งเงินกำไรจากการเลี้ยงหอยแครง เพื่อตั้งเป็นกองทุนชกักตุนช่วยเหลือและจัดหาสวัสดิการให้กับคนที่ฐานะลำบากยากจนในชุมชน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการพูดคุยและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรนั้น ชาวประมงส่วนใหญ่ตระหนักและรับรู้ถึงสถานะที่ด้อยและยากลำบากของตัวเอง และเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาว่าเป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายรัฐ เจ้าหน้าที่ และอำนาจของพ่อค้ายักษ์ธุรกิจนายทุน (จีน) เป็นส่วนใหญ่ แต่ศาสนาและความแตกต่างด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ไม่ได้ถูกนำมาใช้เป็นเหตุผลอธิบายหรือเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มนายทุน (อวนรุน อวนลาก) หรือในการต่อรองและเรียกร้องจากรัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐ ปัญหาการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ศึกษาชี้ให้เห็นว่า ข้อขัดแย้ง ด้านทรัพยากรมีความหลากหลายและซับซ้อนไม่ว่าจะเป็นปัญหาระหว่างกลุ่มประมงจับและกลุ่มประมงเลี้ยง (หอยแครง) ปัญหาระหว่างกลุ่มประมงเลี้ยงกุ้งและกลุ่ม

ประมงเลี้ยงปลาในกระชัง ปัญหาระหว่างนายทุนมุสลิม (ถ้าแก่ นายทุนนากุ้ง) และชาวบ้าน ตลอดจนปัญหาระหว่าง ชาวประมงที่ใช้เครื่องมือต่างกัน (อวนรุน-อวนลอย) การ รับรู้ และความเข้าใจของชาวบ้านต่อปัญหาดังกล่าวมักจะ แสดงออกมาในรูปของสำนึกและความแตกต่างด้านฐานะ และชนชั้นมากกว่า เช่น ชาวบ้านปาตาปาเซและตือปีตาโละ มักจะพูดถึงตัวเองในฐานะที่เป็น "คนยากจนที่ลำบากต้องหา กินไปวัน ๆ" แต่ต้องต่อสู้กับ "ผู้มีอิทธิพล" ซึ่งหมายรวมถึง นายทุนนากุ้ง (ทั้งที่เป็นไทยพุทธและมุสลิม) กลุ่มผู้นำชุมชน พวกประมงอวนรุน อวนลาก เจ้าของสัมปทานป่าชายเลน นายทุนเรือประมงพาณิชย์ และเจ้าหน้าที่รัฐ กระแส ความ เกร็งครัดศาสนาและสำนึกในเอกลักษณ์ด้านชาติพันธุ์และ วัฒนธรรมมุสลิมของชุมชนประมงรอบอ่าวที่เพิ่มสูงขึ้นใน ช่วงเวลาที่ผ่านมา จึงเกิดขึ้นในขณะเดียวกันกับที่ปัญหาข้อ ขัดแย้ง ข้อพิพาท ความขุ่นเคือง และความบาดหมาง ภายในและระหว่างชุมชนประมงเหล่านี้มีแนวโน้มจะเพิ่มความ เข้มข้นมากขึ้นด้วย

นอกจากนี้ แม้ว่าการขยายตัวของประมงพาณิชย์จะ ส่งผลกระทบโดยตรงต่ออาชีพการจับสัตว์น้ำของชาวประมง แต่ชาวบ้านมุสลิมก็ไม่ได้ถูกกีดกันออกจากตลาดแรงงานใน ภาคธุรกิจประมง (โรงงานแปรรูป ซ่อมอวน คัดเลือกปลา และงานรับจ้างอื่น ๆ) แรงงานและงานเหล่านี้นับเป็นแหล่ง รายได้สำคัญสำหรับการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ (repro- duction) ของชาวประมงและชาวบ้านมุสลิมอื่น ๆ ในชุมชน รอบอ่าว การขยายตัวภาคประมงพาณิชย์ ธุรกิจประมง และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในจังหวัด แม้ส่วนหนึ่งจะ แสดงให้เห็นถึงนโยบายที่มุ่งเอาใจภาคอุตสาหกรรม และ กลุ่มนักธุรกิจนายทุน ตลอดจนการขยายการลงทุน และการ หลากหลาย (diversify) ธุรกิจอย่างรวดเร็วของกลุ่มทุนจีน ในพื้นที่ แต่ชาวบ้านก็ได้รับผลประโยชน์จากการขยายและ เติบโตทางเศรษฐกิจนี้ด้วย แม้จะอยู่ในฐานะเป็นแรงงานไร้ ฝีมือที่ด้อยโอกาสและมีรายได้ไม่แน่นอน การเปลี่ยนแปลง สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และผลกระทบที่ตามมา คุณจะสร้างความวิตกกังวลเกี่ยวกับ ปากท้อง และชีวิตความเป็นอยู่ในหมู่ชาวบ้าน และกดดัน ให้ชาวบ้านต้องหันมาทุ่มเทและให้ความสำคัญกับปัญหา ความอยู่รอด (ด้านเศรษฐกิจ) มากกว่าปัญหาอื่นใด

ถ้าการฟื้นฟูและความเคร่งครัดในหลักการศาสนา นี้ หมายถึง การสร้างสำนึกและการตระหนักถึงเอกลักษณ์ด้าน ศาสนาและชาติพันธุ์โดยแสดงออกในรูปของการใช้สัญลักษณ์ วัฒนธรรมและการประพฤติปฏิบัติที่เข้มงวดเท่านั้น ก็น่าคิด ว่าปัญหาวิกฤติและปัญหาเชิงโครงสร้างต่าง ๆ ที่ชุมชนมุสลิม กำลังเผชิญอยู่ (อาทิ ข้อขัดแย้งและการจัดการทรัพยากร โครงสร้างอำนาจและโอกาสที่ไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาความ ยากจนและความด้อยโอกาส ปัญหายาเสพติด และฐานะ ชุมชนมุสลิมในกระแสวัฒนธรรมทุนนิยมโลก) จะได้รับการ แก้ไขอย่างไร? เอกลักษณ์และความเคร่งครัดในศาสนาซึ่ง เป็นเสมือนวิถีชีวิตของชาวมุสลิมจะมีศักยภาพพอที่จะทำ ความเข้าใจ และช่วยแสวงหาคำตอบให้กับปัญหาเชิงโครง- สร้างเหล่านี้หรือไม่?

ประสบการณ์ในการแก้ปัญหาของชุมชนมุสลิม เช่น ที่บ้านปาตาปาเซและที่อื่น ๆ (พิไลษฐ์ ชาญเสนาะ, 2537; สุวิมล พิริยธนาลัย, 2537; โครงการพัฒนาชุมชนประมง ขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา, 2539) ชี้ให้เห็นว่า แม้ชาวบ้านและ ชุมชนประมงชายฝั่งจะตกอยู่ภายใต้แรงกดดันและอิทธิพล ของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ วัฒนธรรมบริโภคนิยม และ การแข่งขันและแก่งแย่งทรัพยากรสัตว์น้ำที่เข้มข้นมากขึ้น และมีความหลากหลายด้านอาชีพ กลุ่มคนและผลประโยชน์ เพิ่มขึ้นก็ตาม แต่รูปแบบและแนวทางปฏิบัติที่ชาวบ้านกำลัง เรียนรู้สะสมประสบการณ์และความมั่นใจในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นการประชุม การอบรมเรียนรู้ การรวมกลุ่ม การจัดตั้ง องค์กร การสร้างพันธมิตรและเครือข่าย การใช้สื่อ ตลอดจน การเจรจาต่อรอง ก็ชี้ให้เห็นถึงลักษณะท่าทีที่เปิดกว้างต่อการ เรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ใหม่ ๆ และศักยภาพ ในการปรับเปลี่ยนของชาวบ้านเช่นกัน

ท่ามกลางปัญหานานับประการที่รุมเร้าชุมชนมุสลิม อยู่ขณะนี้ การยกระดับความสำคัญของชีวิต วัฒนธรรม ชุมชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาศักยภาพ ในการคิดและการตัดสินใจเลือก และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชน เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง ในสภาพเช่นนี้ ภาวะชะงักงันของการสั่งสมองค์ความรู้และ การขาดแคลนงานการศึกษาชุมชนมุสลิม ที่กำลังเผชิญหน้า

กับกระแสความกดดันและความเปลี่ยนแปลงที่เชี่ยวชาญ
จึงเป็นปรากฏการณ์ที่น่าวิตกห่วงใย มีพักต้องกล่าวถึง
ปฏิภพและเสียงตอบรับจากนักวิชาการในพื้นที่ที่แผ้วเบา
และเจียบเขียบเป็นอย่างยิ่ง ในขณะที่ชาวบ้านกำลังชวนชวย
ดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อหาทางเลือกและทางออกให้กับตัวเอง
ครอบครัว และชุมชนด้วยความลำบากยากเข็ญ คำถามก็คือ
ถ้าบทบาทและความสำคัญของชาวบ้านและชุมชนมุสลิมยังคง
มีอยู่ในสภาวะการณ์ที่กระแสการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น
อย่างรวดเร็วทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก
ทำไมความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และความเข้าใจในชุมชน
มุสลิมจึงมีน้อยและไม่ได้ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ
เท่าไรนัก? ผู้ใดควรจะเป็นผู้รับผิดชอบกับภาวะชะงักงันที่
เกิดขึ้นนี้? คำถามเหล่านี้คงจะเป็นสิ่งที่ผู้สนใจศึกษาชุมชน
มุสลิมต้องช่วยกันพยายามหาคำตอบอย่างเร่งด่วน

เอกสารอ้างอิง

- "กึ่งกุลาตำน้ำเจ็บ : ผลกระทบของการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำต่อสภาพ
แวดล้อมและคน." 2534. แลใต้, หมายเลข 9.
- โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา. 2539.
รายงานสรุปผลการดำเนินงาน. มกราคม-มิถุนายน 2539
สงขลา : โครงการ.
- โครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี. 2539. เอกสารประกอบ
การประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง "มาตรการแก้ไขปัญหาค
ความยากจนของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี". จัด
โดยโครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี ณ โรงแรม
มายการ์เดนส์, จังหวัดปัตตานี, 24 สิงหาคม 2539.
- จรมัน ว่องวิทย์ และคณะ. 2528. ลักษณะสังคม-เศรษฐกิจของ
หมู่บ้านรอบอ่าวปัตตานี. ปัตตานี : คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขต
ปัตตานี.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศปรีชา. 2537. วัฒนธรรม
หมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาชนบทมูลนิธิหมู่บ้าน.
- นุกูล รัตนดากุล และคณะ. 2537. การสำรวจชนิดและปริมาณ
การจับสัตว์น้ำและสภาพการประมงขนาดเล็ก รอบอ่าว
ปัตตานี. ปัตตานี : คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

- นิติ ฤทธิพรพันธุ์ และคณะ. 2535. สภาพเศรษฐกิจ-สังคม
หมู่บ้านรอบอ่าวปัตตานี : เปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนา?
ปัตตานี : ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี.
- บริษัท เซ้าท์อีสเอเชียเทคโนโลยี. 2527. การสำรวจและศึกษา
ความเหมาะสมโครงการพัฒนาท่าเรือภาคใต้ จังหวัด
ปัตตานี. กรมเจ้าท่า กระทรวงคมนาคม.
- บุญเลิศ ผาสุข. 2539. "การจัดการประมงชายฝั่ง", วารสารการ
ประมง. 43(1), 26-53.
- พิสิษฐ์ ชาญเสนาะ. 2537. คนสู้ทะเล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล
คีมทอง.
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สำนักวิจัยและพัฒนา. 2537.
รายงาน การศึกษาและการจัดทำแผนลงทุนจังหวัด
ปัตตานี. ปัตตานี : มหาวิทยาลัย.
- วรวิทย์ บารู และคณะ. 2535. "ปัญหาและความต้องการของชาว
ประมงมุสลิมขนาดเล็กในเขตพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดน
ภาคใต้", เอกสารประกอบการประชุมเสนอผลงานวิจัยการ
พัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม บริเวณพื้นที่อ่าวปัตตานี,
18 มกราคม 2535. ปัตตานี : สำนักวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- วัฒนา สุกันศีล. 2539. "การเปลี่ยนแปลง ปัญหาและทางเลือก
ของชุมชนประมง : กรณีศึกษาการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน",
วารสารนิเวศวิทยา, 23(กันยายน-ธันวาคม), 33-55.
- 2540. สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน
ประมงรอบอ่าวปัตตานี : การเปลี่ยนแปลง ปัญหา และ
การปรับตัว. ปัตตานี : โครงการศูนย์ศึกษาและพัฒนา
อ่าวปัตตานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต
ปัตตานี.
- ศราวุธ เจ๊ะโละ และเพิ่มศักดิ์ คงมาก. 2529. "สถานภาพและ
บทบาทการประมงของชุมชนรอบอ่าวปัตตานี" ใน
เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง แนวทางพัฒนาพื้นที่
รอบอ่าวปัตตานี. 24-26 มีนาคม 2529. ปัตตานี :
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- สมนึก ทับพันธุ์ และจิววรรณ ประจวบเหมาะ. 2535. "วิวัฒนาการ
ของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคใต้", ใน เจิมศักดิ์
ปิ่นทอง, บรรณาธิการ วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดิน
ทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดูลา.

- สมบัติ ศกุนตะเสฐียร สถาพร ทักษาดิพงษ์ และถวิล รัชชทอง. 2533. "สินเชื่อเพื่อการพัฒนาชุมชนประมงทะเลขนาดเล็ก", วารสาร ธ.ก.ส. (เมษายน-กรกฎาคม), 95-110.
- สมศักดิ์ จุลละศรี และสมศักดิ์ ปราโมกษ์ขุติมา. 2537. "โครงการพัฒนาการประมงทะเลพื้นบ้าน", วารสารการประมง. 37, 4.
- สมศักดิ์ ปราโมกษ์ขุติมา. 2536. เอกสารรายงาน หมายเลข 2/ 2536. กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง กรมประมง.
- สุวิมล พริยธนาลัย. 2537. "การมีส่วนร่วมขององค์กรประชาชนในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี", ใน เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การจัดทำโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดชายแดนภาคใต้. 29 ตุลาคม 2537. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา. เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- Bailey, Conner. 1983. *The Sociology of Production in Rural Malay Society*. New York ; Kuala Lumpur : Oxford University Press.
- Donalson, W. 1980. "Enterprise and Innovation in an Indigeneous Fishery : The Case of the Sultanate of Oman", *Development and Change*. 11(3), 479-95
- Firth, Raymond. 1950. *Malay Fishermen : Their Peasant Economy*. 2nd ed. London : Routledge & Kegan Paul.
- Fraser, Thomas M. 1966. *Fishermen of South Thailand : The Malay Village*. New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- . 1960. *Rusembilan : A Malay Fishing Village in Southern Thailand*. Ithaca, N. Y. : Cornell University Press.
- Gillet, P. 1985. *Small is Difficult : The Pangs and Success of Small Boat Technology Transfer in South India*. Rugby, United Kingdom : Intermediate Technology Development Group (ITDG).
- Meyen, Wicky. 1989. "Fisheries Development, Resources Depletion and Political Mobilization in Kerala : The Problem of Alternatives", *Development and Change*. 20(4), 35-770.
- Nononi, Donald M. 1992. *British Colonial Rule and the Resistance of the Malay Peasantry, 1900-1957*. Connecticut : Yale University Southeast Asia Studies.
- Nukul Rattanadukul and Stefan Flos. 1995. "Towards Sustainable Harvesting of Waterbirds at Pattani Bay : Local Participation", in *Resources Management*. Pattani : PSU and AWB.
- Panayotou, Theodore. 1980. "Economic Conditions and Prospects of Small-Scale Fishermen in Thailand", in *Marine Policy*. 4, 2.
- Platteau, Jean-Philippe. 1989. "The Dynamics of Fisheries Development in Developing Countries : A General Overview", *Development and Change*. 20(4), 565-598.
- Quist, Cornelia. 1993. *Report of Visit to Thailand and Meeting with NGOs in Fisheries in South Thailand*. S.I. : ICSF programme Women in Fisheries, The Netherlands.
- Redcliff, Michael. 1987. *Sustainable Development : Exploring the Contradictions*. London : Methuen.
- Vorawoot Hirunruk. 2529. "Marine Fisheries in Thailand", วารสารการประมง. 39(1), 14-20.
- Shamsul, A.B. 1990. *From British to Bumiputera Rule : Local Politics and Rural Development in Peninsular Malaysia*. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies.
- Skeat, W.W. 1953. *The Cambridge University Expedition to the North Eastern Malay State and to Upper Perak, 1999-1900*. S.I. : Royal Asiatic Society.